

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній рівень – бакалавр

на тему: «Громадсько-політична та літературна діяльність Івана Світличного»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»

Дубік Владислава Ярославівна

Науковий керівник: Бажан Олег Григорович,
кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Ведмідь Людмила Анатоліївна,
кандидат історичних наук,

науковий співробітник

відділу державного терору радянської доби

Інституту історії України НАН України

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

“ _____ ” _____ 2026 р.

Київ – 2026

Декларація академічної доброчесності

студентки НаУКМА

Я, Дубік Владислава Ярославівна, студентка 4 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: v.dubik@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Громадсько-політична та літературна діяльність Івана Світличного» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь- який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Підпис студентки

АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної роботи

Тема: «Громадсько-політична та літературна діяльність Івана Світличного»

Автор: студентка 4-го р. н. першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньої програми «Історія»

Науковий керівник: Бажан Олег Григорович

Захищена: " ____ " _____ 2026 р.

Короткий зміст роботи:

Кваліфікаційна робота є дослідженням діяльності шістдесятника Івана Світличного. Робота присвячена постаті відомого літературознавця, в якій аналізуються його нонконформістські погляди, опозиційні прояви та літературний доробок. Мета роботи – усебічно висвітлити громадсько-політичну і літературну діяльність лідера опозиційного руху Івана Світличного в УРСР у 1960-1980-х роках.

Для написання кваліфікаційної роботи було залучено его-джерела, архівні джерела з архіву ГДА СБУ і Музею шістдесятництва(де зберігається особистий архів літературознавця), а також монографії та статті, присвячені дисидентському руху в Українській РСР і феномену українського шістдесятництва. У праці представлено послідовний опис життя і біографічні дані Івана Світличного, що дає змогу простежити чинники формування

світогляду шістдесятника. У дослідженні розглянуто публіцистичний доробок літературознавця, його участь у виготовленні та поширенні творів самвидаву, прояви спротиву в умовах неволі.

У результаті дослідження було висвітлено внесок Івана Світличного у дисидентський рух в УРСР.

ЗМІСТ

ВСТУП	1
РОЗДІЛ I. ЖИТТЄПИС ІВАНА СВІТЛИЧНОГО.....	6
1.1. Дитячі та студентські роки І. Світличного.....	6
1.2. Становлення нонконформістських поглядів літературознавця	10
РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І.....	21
СВІТЛИЧНОГО	21
2.1. У когорті шістдесятників	21
2.2. Причини та обставини першого арешту І. Світличного.....	29
2.3. Участь в українському національному русі другої половини 1960-х – початку 1970-х років.....	37
РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЇ СПРОТИВУ В УМОВАХ НЕВОЛІ	42
3.1. Модель поведінки Івана Світличного під час другого арешту в 1972 р. 42	
3.2. Обставини перебування в умовах неволі	53
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	65

ВСТУП

XX з'їзд КПРС і розвінчання «культу особи» призвело до пошуків *«нових цінностей та орієнтирів»*¹, адже в очах радянського народу перестав існувати кумир. На фоні початку періоду «відлиги» почала з'являтися і нова творча молодь, яка, за згадкою шістдесятника Євгена Сверстюка, визначалась юним ідеалізмом, пошуком правди та несприйняттям, опором офіційним доктринам і літературі². Пошук правди був необхідним через часткове висвітлення прихованих раніше фактів щодо репресій 1930-х років, робітничо-колгоспного життя та військових подій³. Натомість окрім пошуку правди, інтелігенція вірила у демократизацію суспільства і припинення радянського терору по відношенню до українського національного руху⁴, а тому розпочала дії щодо творення іншої культури. Таким чином, організувавшись у когорту шістдесятників, молода інтелігенція була налаштована конструювати нову культуру, відмінну від стандартів «соціалістичного реалізму»⁵. Проте радянська влада демонструвала інші ідеологічні засади, що проявилось на виступах Хрущова, починаючи з 1962 року, де творчу молодь було охарактеризовано як «формалістів», через відхід від партійних принципів⁶. Відтоді шістдесятники, на чолі яких був літературознавець Іван Світличний,

¹ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. С. 141

² Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Знання України, 1993. С. 24-25

³ Курносів Ю. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст . Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. С. 80

⁴ Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. С. 40

⁵ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С.18

⁶ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 288

усвідомили розбіжності між словом та ділом радянської влади⁷, яка одночасно ніби проводила реформи, але фактично поверталась до засудженої ХХ з'їздом політики. Утім, до дій спротиву радянській тоталітарній системі інтелігенція перейшла лише після раптової смерті одного з шістдесятників – Василя Симоненка, якого напередодні смерті переслідували органи КГБ⁸. Одним з провідних учасників опозиційного руху став Іван Світличний, неконформістські погляди якого налаштовували до дій коло шістдесятників. З цього випливає *актуальність* дипломної роботи, яка полягає у відсутності, а тому у потребі комплексного дослідження, присвяченого формуванню світогляду шістдесятника Івана Олексійовича Світличного, його громадсько-політичній, правозахисній і літературній діяльності у контексті дисидентського руху в УРСР. Дослідження цих сфер діяльності літературознавця дасть розуміння про вагомий внесок Світличного у опозицію радянській тоталітарній системі.

Таким чином *мета роботи* полягає у комплексному висвітленні основних аспектів громадсько-політичної та літературної діяльності шістдесятника Івана Світличного.

Об'єктом є опозиційний рух в УРСР, а *предметом* – постать Івана Світличного та його роль в Русі опору в Україні у 1960-1980-х роках

Завдання кваліфікаційної роботи є такими:

- Реконструювати життєвий шлях і формування свідомості задля розуміння його подальшої опозиційної діяльності;
- Проаналізувати літературний доробок мовознавця та розкрити форми інтелектуального спротиву шістдесятника радянському тоталітарному режиму;

⁷ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: Рідний край, 2000. С. 18

⁸ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 342-344

- Висвітлити види супротиву під час слідства та в умовах неволі.

Хронологічні рамки роботи мають нижню межу – день народження Івана Світличного 20 вересня 1929 р., та верхню – день смерті 25 жовтня 1992 р.

Історіографія, використана у дипломній роботі є обширною, адже праці, присвячені опозиційному руху, феномену шістдесятництва і представникам дисидентства існують у доволі об'ємному обсязі. Основними працями для створення дослідження першочергово були монографії, присвячені опозиційному руху в УРСР, серед таких: колективна праця Данилюка Юрія та Бажана Олега «Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.)»⁹, дослідження Русначенко Анатолія «Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років»¹⁰, робота Курносова Юрія «Інакомислення в Україні: 60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст.»¹¹, а також монографія Касьянова Георгія «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років»¹².

Окрім контекстуальної літератури, було проаналізовано й ту, яка певною мірою розкривала когорту шістдесятників. До таких робіт можна віднести монографію Радомира Мокрика «Бунт проти імперії. Українські шістдесятники»¹³, в якій описано феномен шістдесятництва з акцентами на кожному представникові, у тому числі і на Світличному, Сергія Білоконя «Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965)»¹⁴, де описано опозиційну діяльність

⁹ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 2000. 389 с.

¹⁰ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.

¹¹ Курносов Ю. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст . Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 222 с.

¹² Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.

¹³ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.

¹⁴ Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. 63 с.

шістдесятників у межах Клубу творчої молоді. Крім того було використано праці та розділи монографій, присвячені окремо саме постаті Світличного, серед таких: розділ праці Людмили Тарнашинської «Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління»¹⁵, з описом біографічних даних літератора та окремих моментів його діяльності; а також статті Богдана Паски, які переважно описують діяння КГБ по відношенню до мовознавця, але також є стаття, присвячена його арештові 1972 року.

Таким чином роботи авторів було використано з різними цілями, від окреслення опозиційного руху до аналізу феномену шістдесятництва, і діяльності літературного критика.

Джерела. У ході дослідження було використано кримінальні справи Івана Світличного 1965-1966 та 1972-1973 рр., які зберігаються в ГДА СБУ¹⁶. Протоколи допитів, заяв, обшуків є ціннісним матеріалом як для висвітлення еволюції стратегій спротиву арештованого Світличного, так і для розуміння поглядів літератора на суспільно-політичні процеси. Також використано і проаналізовано літературні твори Івана Світличного як джерела, від сонетів в «Камерних мотивах» до памфлетів «З приводу процесу над Погружальським» та статей «Гармонія і алгебра»¹⁷, а також епістолярій як заява до Миколи Бажана та Прокуратури РРФСР.

Задіяно було і его-джерела, такі як збірка «Доброокий: спогади про Івана Світличного»¹⁸. Збірка є основним джерелом протягом усіх розділів, яку більш за все використано у першому розділі, де опрацьовано біографію шістдесятника, переважно зі спогадів дружини Леоніди Світличної та сестри

¹⁵ Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. 627 с.

¹⁶ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805-фп.

¹⁷ Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Доп Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. 816 с.

¹⁸ Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. 576 с.

Надії Світличної, та вкінці третього розділу, на основі спогадів співв'язнів Світличного з таборів суворого режиму.

Також використано окремі праці, в яких є згадки щодо Івана Світличного, наприклад надруковані інтерв'ю Богуміли Бердиховської¹⁹, спогади Василя Овсієнка²⁰ й збірка листів Євгена Сверстюка, де активно згадувався Світличний. У цих джерелах Іван Світличний фігурує по-різному, у інтерв'ю Бердиховської та спогадах Овсієнка згадуються окремі важливі події, пов'язані з літератором, натомість у листах Сверстюка до дружини шістдесятник фігурує у більш неформальній обстановці. Також у примітках до листів, які було створено упорядниками, описуються суттєві події як хвороба, переїзд тощо.

Щодо *методологічних підходів*, то перш за все було використано інтелектуальний біографічний метод, особливо це стосується першого розділу, де описано життєпис Світличного, формування його свідомості і світогляду. Наступний використаний метод – мікроісторичний, адже детально аналізується постать Івана Світличного, його діяльність, погляди, власні стратегії тощо. У всіх розділах залучено метод критичного аналізу джерел.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями. Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів, вступу, висновків, списку використаних джерел та літератури.

¹⁹ Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б. Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. 332 с.

²⁰ Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. 2-ге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини, 2007. 352 с.

РОЗДІЛ І. ЖИТТЄПИС ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

1.1. Дитячі та студентські роки І. Світличного

Народився майбутній шістдесятник 20 вересня 1929 року в селі Половинкине Старобільського(раніше слобода Стара Біла) району, що на Луганщині²¹. Походив з небагатої селянської сім'ї Олексія і Меланії Світличних і був старшою дитиною в родині, первістком у молодих батьків, мав двох молодших сестер – Марію(що на 3 роки молодша) і Надію(на 7 років молодша). За спогадами молодшої сестри Надії Світличної родина була великою і мешкала в доволі обмежених умовах і невеликій хаті(глиняній, яку побудував дядько Петро Іллів)²², але з господарством і тваринами:

У хаті крім наших батьків, які одружилися в 1928 р. і яким на час народження Івана було по 19 з половиною років, жили ще: бабуса по татові Килина (Якилина, звали її в селі) і її старший син Михайло з дружиною. Був город, корова, кури, час від часу годували поросся, іноді заводили кілька гусей або качок, а то й кріликів – усе не надовго, бо прохарчуватися було важко²³.

Як згадує його сестра Надія Світлична, сім'я пережила Голодомор 1932-1933 років, батьки робили все можливе задля збереження життя дитини²⁴. Багато родичів родини Світличних померли в ці часи Голодомору, а батько Івана Світличного тяжко захворів на язву шлунку²⁵ внаслідок голоду, через що йому видалили дві третини шлунку²⁶, а також його було призвано до

²¹ Світлична Н. Родинний спогад. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 9-10

²² Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 22

²³ Світлична Н. Родинний спогад. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.10

²⁴ Там само

²⁵ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.228

²⁶ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 38-39

Радянської армії²⁷, і внаслідок чого змалечку Іван тяжко працював на господарстві, і доволі рано подорослішав. Якщо говорити про те як це впливало на свідомість – то очевидним є те, що майбутній критик рано став самостійним з розумінням того, що необхідно покладатись на свої зусилля.

З 1941 року Луганськ(тоді Ворошиловград) був прифронтовим містом, а з 17 липня 1942 по 14 лютого 1943 року і зовсім став окупованим німецькими військами. До подорослішання призвела не тільки родинна ситуація, але й окупація німецькими військами будинку родини, через що ті були вимушені жити у хліву. Іван, як відповідальний за родину чоловік, у 1943 році вирішив з друзями змайструвати вибухівку задля протистояння нацистам, маючи на меті підірвати техніку німців, натомість лишився пальців через передчасний вибух конструкції в руках²⁸. Насправді такими були реалії тогочасних підлітків у тому числі і Світличного, які, перебуваючи у умовах окупації, чинили опір, що було доволі поширеним явищем. Про це пише Григорій Голиш у своїй монографії, присвяченій становищу дітей і підлітків у Другій світовій війні, де він згадує як про активну допомогу дорослим²⁹, так і про партизанський досвід неповнолітніх³⁰. Не дивлячись на таку втрату Світличний, за згадками сестри, мав тяжіння до навчання, і писав олівцем, «встромленим у бинт». На жаль, через окупацію Старобільську російськими військами внаслідок російсько-української війни неможливо дізнатись про деталі навчання Івана, але можна стверджувати, що ходив він до школи за 4 км від будинку – у інший кінець села³¹.

²⁷ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.228-229

²⁸ Світлична Н. Родинний спогад. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 11-12

²⁹ Голиш Г. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України у 1941 – 1945 рр. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. С. 56-64

³⁰ Там само, С.129-132

³¹ Музей шістдесятництва. Іван Світличний. URL:

<https://museum60.com/%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (Дата звернення: 20.11.2025)

Друга світова війна залишила травматичний досвід, що певним чином змінило школяра. Війна вплинула на життя усіх, дітей у тому числі, адже замість того, щоб гуляти і насолоджуватись життям – діти брали участь в воєнних процесах і отримували поранення, прикладом цього став і Іван Світличний. Натомість нічого з вищеперерахованого не завадило йому закінчити Старобільську школу №1 у 1947 році з золотою медаллю³².

У студентські роки можна спостерігати його талант і тяжіння до літературної творчості. Натомість згадується, що майбутній критик мав чудовий слух, як і його батьки, а тому вміло грав на чверть-акордеоні³³, що не тільки було йому в задоволення, але й розвивало моторику рук³⁴, якими він мало що міг робити. Проте якщо говорити про читання, то про жадобу до книжок пише його дружина – Леоніда, з якою він познайомився в бібліотеці Академії Наук будучи аспірантом, вона згадує це так: *«Жилось Іванові сутужно: з його жадобою до книжок було важко прожити на аспірантську стипендію»*³⁵.

Після опанування середньої освіти Іван вступив до Харківського університету на філологічний факультет і вивчав українську філологію. За вищезгаданими свідченнями дружини і університетського товариша Івана Бажінова – Іван жив дуже бідно, стипендії ні на що не вистачало, більшість витрачав на книжки³⁶, що показує його неабияку жагу до навчання і читання. Натомість університетська освіта виявилась не такою, як очікував Світличний Іван, і розуміючи, що надана інформація не задовольняє його потреб і

³² Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. С.62

³³ Світлична Н. Родинний спогад. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.12-13

³⁴ Іван Світличний і його спільнота шістдесятників. Лекція Юлії Кравченко на фестивалі СВІТЛИЧНИК, Київ. URL: <https://youtu.be/E6hzvxfkHX8?si=2O7YwxIZfhY9PLMy> (Дата звернення 07.11.2025)

³⁵ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 20-21

³⁶ Бажінов І. Університетські роки Івана Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 63-64

можливостей, займався пошуком першоджерел, їхнього аналізу, читав окрему літературу для свого розвитку і відповідно до зацікавлень³⁷. Про його літературні зацікавлення у юності не вдалось знайти свідчень, проте відомо, що цікавився низкою сфер – від філософії до мистецтва, а також окрему увагу приділяв букіністичній літературі³⁸. В університетські роки більшу частину часу приділяв театрам і бібліотеці, про що згадують як товариші, так і дружина Леоніда у спогадах про Світличного. Жив у гуртожитку на Товкачівці, де кімната на постійній основі поповнювалась книжками, які згодом стали його власною бібліотекою і наразі зберігаються у Харківському національному університеті імені Каразіна³⁹ як фонд.

Якщо говорити про Світличного як радянського студента, то те, що він зміг закінчити його з відзнакою, говорить про відмінну позицію від інших шістдесятників, яких за висловлювання щодо Сталіна чи ідеології виключали чи погрожували відрахувати з університетів⁴⁰. Так його товариш Бажінов згадує, що Іван був «свідомим» комсомольцем⁴¹, який при такій посаді мав власні думки, наприклад не ходив на лекції української мови, бо вони викладались на його думку на «низькому рівні»⁴². Паралельно зі здобуванням освіти, Іван Олексійович Світличний працював у школі вчителем української мови та літератури, натомість пропрацювавши недовгий період, з 1950-1951 рік, залишив роботу через загострення хвороби – туберкульозу.

³⁷ Пустова Ф. «Светлая личность...». Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 74-76

³⁸ Музей шістдесятництва. Іван Світличний. URL: <https://museum60.com/%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (Дата звернення: 20.11.2025)

³⁹ Мороз М. 95 років від дня народження Івана Світличного: університет пам'ятає. URL: <https://karazin.ua/news/95-nbsp-rokiv-vid-nbsp-dnia-narodzhennia-ivana-svitlychnoho/> (Дата звернення 08.11.2025)

⁴⁰ Сверстюк Євген Олександрович. Розмова / Є. Сверстюк; спілкувався В. Овсієнко. 1999. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2020/04/22/evhen-sverstiuk/> (Дата звернення: 14.04.2025)

⁴¹ Бажінов І. Університетські роки Івана Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.67-68

⁴² Там само

Хоча талановитий студент і був комсомольцем, це йому не дозволило залишитись на кафедрі університету аспірантом, через, як це зазначає дослідниця Тарнашинська: *«незалежний характер, самостійність поглядів і суджень»*⁴³, що було доволі не вигідно для поширення радянської ідеології у голови майбутніх студентів. Ще однією причиною було те, що місце в аспірантурі віддали одному члену КПРС⁴⁴. Натомість самостійність поглядів не розкривалась у повному обсязі у студентські роки, але це змінилось з входженням у когорту шістдесятників, про що піде мова вже у наступному підрозділі, де буде детально згадано про його аспірантське життя і знайомство з шістдесятниками.

Формування світогляду Світличного відбувалось за різних обставин і умов, натомість кожен сюжет є важливим у контексті дослідження особистості і діяльності літературознавця й дисидента. Не дивлячись на складнощі такі як: голод, війна, що позбавила пальців, важку працю з малих років, велику відповідальність – Іван ріс у люблячій родині, яка робила все задля забезпечення дітей належною освітою і вихованням. Згадка про дитинство і студентські роки показує як формувалась постать в першу чергу літературознавця, який у підлітковому віці писав перебинтованими руками, а у юнацтві читав літературу і джерела з великою жагою, витрачаючи більшу частину коштів на справу свого життя. В другу чергу, не дивлячись на великий тиск університетської радянської освіти, продовжував критично мислити і мати власну думку щодо різних сфер життя.

1.2. Становлення неконформістських поглядів літературознавця

⁴³ Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. С.62

⁴⁴ Пустова Ф. «Светлая личность...». Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 75-76

Формування нонконформістських думок Світличного відбувалось поступово. Дружина Івана Світличного Леоніда у своїх спогадах зазначає, що навіть ще у університетські роки у нього з'являлись сумніви щодо радянської політики через арешти, чи «боротьбу» з громадянами⁴⁵. Сам літературний критик на одному з допитів, будучи арештованим, зазначав, що невдоволеність радянською дійсністю з'явилась ще в часи навчання у Харківському університеті⁴⁶. Особливий вплив на Світличного справляли саме боротьба з українськими націоналістами⁴⁷, що підіймало питання у тоді ще звичайного студента чи справді радянська ідеологія є правильною. Натомість зі вступом до аспірантури і знайомством з новим колом спілкування ідеї щодо того, що радянська влада діє всупереч своїм словам, переслідує і «прибирає» небезпечних для ідеології людей, набували нової сили та значення, а особливо через прочитання антирадянської літератури⁴⁸.

Через невдачу вступу до аспірантури у Харківському університеті, діяч змінив середовище з Харківського на Київське. Ставши аспірантом у 1952 році в Інституті літератури АН УРСР, і потрапивши під крило до академіка О. І. Білецького, який певним чином повипливав і на світогляд аспіранта, адже прививав цікавість аспіранта до української культури, Світличний все більш поглиблювався у літературу. Про важливість цієї постаті у житті аспіранта згадують низка знайомих майбутнього шістдесятника, зазначаючи, що можливо Іван Світличний і вступив до Києва саме через Білецького, праці якого читав і навіть ходив на захисти дисертацій⁴⁹, адже хотів краще пізнати

⁴⁵ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 26

⁴⁶ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.232

⁴⁷ Бажінов І. Університетські роки Івана Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 73

⁴⁸ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.232

⁴⁹ Пустова Ф. «Светлая личность...». Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 74-75

його, і згодом ж отримати знання від відомого у вузьких колах дослідника⁵⁰. Захоплення було взаємним, Білецький відносив Світличного до улюблених учнів, разом вони працювали над дисертацією, присвяченої, за словами І. Дзюби, певній темі про «теорію художнього образу»⁵¹, і мала назву «Рухома естетика», котра була створена на марксистсько-ленінській основі⁵². Кандидатську роботу Світличний так і не захистив, через невдоволення автором нею⁵³. Натомість повністю і навчанням на аспірантурі він не був задоволений, через навіювання системою про що треба писати і що треба досліджувати, а не про те, що хочеться⁵⁴.

До Києва Світличний переїхав з численною кількістю книжок й проживав під час перших років аспірантури у гуртожитку, що знаходився на території колишнього монастиря, що був неподалік Центрального республіканського Ботанічного саду АН України⁵⁵, де був людиною, яку знали і поважали, до якого приходили за порадою⁵⁶. Потім він перемістився до гуртожитку на вулиці Костельній, проте більшість часу проводив на «Академці»(бібліотека Академії Наук), адже, як згадує майбутня дружина аспіранта Леоніда Світлична, з якою він саме тут і познайомився, що це місце було таким:

Більшість аспірантів-теоретиків працюють саме тут: відповідних умов немає ні вдома, ні в гуртожитку, тим більше в інституті, де навіть співробітникам бракує місця. Та й література в Академці (за винятком спецфонду) представлена найповніше⁵⁷.

⁵⁰ Іванисенко В. Він дарував нам світло. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 90-91

⁵¹ Дзюба І. Пам'ять вдячності й боргу. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 113

⁵² Музей шістдесятництва. Іван Світличний. URL: <https://museum60.com/%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (Дата звернення: 20.11.2025)

⁵³ Там само

⁵⁴ Гродзінський Д. Золота осінь початку. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.103

⁵⁵ Там само, С.101-103

⁵⁶ Там само

⁵⁷ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 20-21

Тож, проводячи час разом у бібліотеці і дізнавшись більше один про одного, молоді люди невдовзі одружилися і після закінчення аспірантури, сім'я перебралась до матері Леоніди Світличної у кімнату на Флорівському монастирі, де вони «спали на книжках»⁵⁸. Згадка про книжки є дуже вагомою, адже низка друзів, співмешканців згадують про незчисленну кількість літератури у різних місцях проживання Івана Світличного. Ще одним прикладом може слугувати інтерв'ю Марти Дзюби, де вона так характеризувала іншу оселю Леоніди та Івана Світличних на Чоколівці, вул. Уманській, яка згодом стала штаб-квартирою шістдесятників⁵⁹ і за словами дослідника Мокрика, філією Клубу творчої молоді (далі – КТМ)⁶⁰:

Як сірникова коробка, заставлена книжками зверху до низу, і навіть було дивно де вони спали (мається на увазі Леоніда і Іван)⁶¹.

На відміну від дитячих років про літературні зацікавлення Івана Світличного у свідомому віці існує більше інформації. Іван Дзюба наприклад про це написав у спогадах, де зазначає, що у літературознавця завжди були «новинки» про західну естетику, переважно польські й чеські книжки⁶². Таким чином можна зрозуміти, що наукові зацікавлення письменника(кандидатська робота) переплітались з власними літературними інтересами. Одним з улюблених авторів літературного критика був Мігель де Сервантес⁶³, адже романтична творчість письменника була близькою натурі Світличного, на думку літературознавиці Тарнашинської Л. Окрім цього Світличний читав і

⁵⁸ Там само, С. 22

⁵⁹ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 63

⁶⁰ Там само, С. 125

⁶¹ Пані Марта Дзюба: Іван Дзюба та дисидентський рух. Світличний, Стус, Параджанов. Шістдесятники. URL: https://youtu.be/SXBC3oKFG3A?si=g57U9aLri44Mju_V (Дата звернення: 20.02.2026)

⁶² Дзюба І. Пам'ять вдячності й боргу. Доброокій: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.113

⁶³ Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. С.60-61

російську літературу, Михайлина Коцюбинська наприклад зазначає у своєму інтерв'ю, що серед тих, кому критик віддавав свою прихильність у читанні, був і російський письменник Віктор Астаф'єв⁶⁴, творчість якого переважно присвячена військовій і патріотичній тематиці.

Зацікавлення літературою і книжками відображається не лише у зазначених спогадах та освіті, але й у обраній професійній діяльності. У 1955 році Іван Світличний працював у журналі «Дніпро» завідувачем відділу критики, а згодом у журналі «Радянське літературознавство» секретарем редакції. Працюючи у відділі критики «Дніпра», хотів зробити якомога кращим журнал для читачів, окрім висвітлення наукових тем, публікував і свої вірші⁶⁵. У період роботи в журналі «Радянське літературознавство» активно співпрацював з харківським колегою Юрієм Барабашем, що був секретарем журналу «Прапор», з яким радився щодо публікацій, і допомагав з деякими випусками у харківському журналі⁶⁶. Світличний публікував різних дослідників, часто зустрічався з ними задля обговорення тем і співпраці⁶⁷, що показує його відповідальність як працівника і зацікавленого у успіху публікацій. Окрім цього намагався редагувати випуски, щоб вони не виходили за межі соцреалізму, адже за цим пильно наглядали партійні працівники⁶⁸.

Також, окрім праці в журналах, Світличний був молодшим науковим співробітником відділу теорії Інституту літератури. Під час активної роботи в журналах і Інституті, літературознавець створив і першу збірку «Рідний

⁶⁴ Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б.

Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. С.183

⁶⁵ Гродзінський Д. Золота осінь початку. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.103

⁶⁶ Барабаш Ю. «Скільки ще писатиму – не знаю...». Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.77-78

⁶⁷ Іванисенко В. Він дарував нам світло. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.90

⁶⁸ Кириченко С. Учителі 1957-1962(уринок зі спогадів). Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.128

корінь», де ще прослідковувались «*мотиви соціалістичного реалізму*»⁶⁹, таким чином можна розуміти, що в цей період Іван Світличний цілком не був інакодумцем, хоч, як вже згадувалось вище, він мав думки щодо незрозумілих дій радянської влади.

Разом з переїздом, новим місцем навчання, роботи, у критика з'явилося і нове коло спілкування. Окрім дружини Леоніди у Івана Світличного з'явилися друзі, які поряд з цим були і однодумцями. Нові знайомства призвели до початку формування інакших думок, тобто таких, що протирічили радянській ідеології. Наприклад на одному з допитів, які містяться у кримінальній справі Світличного, він зазначає, що разом з друзями поділяв думку про відсутність свободи слова, недостатньої демократії тощо⁷⁰. Одним з таких друзів був Іван Дзюба, з яким літературний критик здружився під час навчання на аспірантурі, і з періоду навчання і їхнього спілкування почали поширюватись певні вільні думки⁷¹. До прикладу вони обговорювали суспільно-політичні процеси⁷² і ділились своїми поглядами щодо подій, у тому числі підіймали теми і, як вже згадувалось, щодо відсутності свободи слова у країні. Також активно читав антирадянську літературу, якою з ним ділились товариші, що, за словами літературознавця, істотно вплинуло на нього⁷³.

Поступово коло однодумців розширювалось. У період хрущовської «відлиги» у Світличного з'явилась ціла плеяда друзів, які ділились своїми думками і поглядами один з одним, наївно сподіваючись на нове життя, де можна не боятись своїх висловлювань і позицій⁷⁴. Ця когорта називалась

⁶⁹ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 124

⁷⁰ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т. 1. С. 397

⁷¹ Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України відзначив своє 90-річчя. URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/new/item/279-instytut-literatury-imeni-th-shevchenka-nan-ukrainy-vidznachyv-svoie-90richchia> (Дата звернення: 26.02.2026)

⁷² ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т. 1. С. 393

⁷³ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.232

⁷⁴ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С.16-17

шістдесятниками, куди входили не тільки літератори, але й художники, такі як Алла Горська, режисери, такі як Лесь Танюк та багато інших. Причинами об'єднання людей з різних сфер зацікавлення між собою були: *«спільними переконаннями, боротьбою, чесністю»*, саме такі слова Ліни Костенко цитує Радомир Мокрик у своїй монографії⁷⁵. Натомість не дивлячись на лібералізацію у період «відлиги» у багатьох сферах життя, КГБ продовжувало свою діяльність у контролі потенційно небезпечних для радянської системи діячів, й вбачало у такому тісному спілкуванні людей різних сфер загрозу, а тому різними способами намагалась обмежити цю дружбу⁷⁶. Тож коли було створено Клуб творчої молоді «Сучасник», який був неформальним об'єднанням молоді з різних сфер зацікавлень, то його існування було взято під контроль, як зазначає дослідниця Довгань Світлана, КТМ був «під егідою» Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України⁷⁷.

Світличного його сучасники не дарма називають одним з головних «китів» шістдесятництва, адже провідна ролі діяча пов'язана не тільки з його опозиційною діяльністю, але й з позицією його як лідера у самій когорті друзів. Багато шістдесятників пишуть про Світличного як такого, що сполучав і був двигуном шістдесятництва, знайомив діячів між собою, створював зібрання тощо. До прикладу можна привести спогади діячки дисидентського руху Раїси Мороз, яка називає літературознавця «опікуном», який міг вирішити справи і допомогти, познайомити і здружити⁷⁸. Він був з'єднуючою ланкою між київською інтелігенцією, а також між киянами та львів'янами⁷⁹. Під

⁷⁵ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С.109-110

⁷⁶ Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б. Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. С. 75-76

⁷⁷ Довгань С.С. «Шістдесятники в міському просторі Києва (1960-ті – початок 1970-х рр.)». Київ, 2019. С.24

⁷⁸ Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Р. В. Мороз. Харків: Права людини, 2012. С. 77-78

⁷⁹ Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б. Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. С. 162-163

львів'янами перш за все маються на увазі члени львівського КТМ «Пролісок», з якими вже у 1961 році Світличний проговорював ідеї щодо боротьби з радянською владою⁸⁰. Також знайомі Світличного розповідали про його безпосередній вплив на їхні погляди, які відкривали радянську дійсність, так на одному з допитів дисидент Осадчий Михайло згадував про Івана Світличного як такого, що був ідейним натхненником, і певним чином став причиною антирадянської діяльності Осадчого⁸¹. Таким чином можна стверджувати, що скоріше Світличний формував середовище, а не воно його, проте цілком можна припустити, що деякі думки щодо свободи слова, чи подвійність радянської системи, сформувались і розкрились під впливом спілкування з діячами культури.

Починаючи з виступів Хрущова з 17 грудня 1962 року про творчу інтелігенцію як «відщепенців», шістдесятники починали розуміти своє складне становище⁸². Таким чином вже у 1964 року Світличного було звільнено з Інституту, його творчість була розкритикована, а Клуб був вимушений припинити своє існування(хоча формально відбулось це ще за усунення з посади президента КТМ Танюка)⁸³. Звільнено літературного критика було через скандал з віце-президентом Академії Наук І. Білодідом, який подавали громадськості як прояв українського буржуазного націоналізму і причетності до нього Івана Світличного⁸⁴. Суперечка виникла на фоні критики Світличним книги Білодіда, внаслідок чого літературного критика просили піти за власним бажанням, проте отримавши його відмову, звільнено було через закінчення випробувального терміну, якого, звичайно, не існувало⁸⁵.

⁸⁰ Там само, С. 201

⁸¹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С. 99-100

⁸² Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б.

Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. С. 13

⁸³ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С. 284

⁸⁴ Кравченко І. Рисочка до портрету І.О. Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 363-365

⁸⁵ Там само, С. 365-366

Натомість він, як і інші шістдесятники не припиняли свою діяльність, так Іван Світличний публікувався під псевдонімами, висловлюючи свої думки щодо подій, які відбувались, у тому числі продовжував критикувати праці віцепрезидента Академії Наук⁸⁶.

У 1965 році розпочалась перша хвиля арештів інтелігенції. Записка датована 9 серпня 1965 року до ЦК КПУ щодо роботи молоді у Спілки письменників України, мала інформацію про «буржуазну пропаганду» Івана Дзюби та Івана Світличного, що було прихованим доносом на критиків, на думку Касьянова⁸⁷. Думки літературного критика вважались «неправильними», а його трактування подій та творчість містили, на думку влади, провокаційний характер⁸⁸. Таким чином Іван Світличний був одним з перших, кого було заарештовано у Києві, натомість під репресивний каток потрапили не тільки київські діячі, але й львівські, такі як Михайло Горинь (один з засновників львівського КТМ «Пролісок») та низка інших, яких було засуджено у антирадянській пропаганді⁸⁹. У квітні 1966 року критика було звільнено, натомість як потім виявиться, ненадовго, адже у 1972 році його буде засуджено на 7 років таборів суворого режиму та 5 років заслання.

У період між арештами Світличний перекладав книжки, займався мовознавством, мав ідею створення власного альманаху, але не довів цю справу до кінця⁹⁰.

Через жорстокі умови ув'язнення у Івана Світличного було спричинено загострення хвороби туберкульозу, а у 1981 році, під час заслання, діяч пережив інсульт, через що став інвалідом І групи та припинив свою

⁸⁶ Іванисенко В. Він дарував нам світло. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.93-94

⁸⁷ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С.29-30

⁸⁸ Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. С.68-69

⁸⁹ Там само, С. 70-71

⁹⁰ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.32-33

літературну діяльність. Не дивлячись на стан ув'язненого, звільнено його було лише 23 січня 1983 року⁹¹.

По закінченню відбування строку шістдесятник не продовжив свою громадсько-політичну діяльність, але були надії повернутись бодай якимось до літературної творчості, проте за станом здоров'я навіть прочитання книжок проходило у шістдесятника з труднощами, так про це пише Леоніда Світлична:

Спочатку в Івана були якісь надії на поліпшення стану, він сподівався повернутися до творчості. Розглядав книжки, просив купити деякі з найбільш йому цікавих. Читати він не міг, хоча літери пам'ятав і міг прочитати кілька слів, які охоплював своїм звуженим полем зору. Звуження сталося чи то внаслідок крововиливу (першим виявом інсульту була втрата зору), чи, може, внаслідок операції (тоді було не до зору, йшлося про те, щоб урятувати життя)⁹².

Тісна дружба шістдесятників проявилась у тому, що коли Світличний тяжко хворів, до нього приходили товариші, наприклад Євген Сверстюк та Михайлина Коцюбинська⁹³. Зі своєї оселі сім'я Світличних також була вимушена переїхати через складність пересування літературознавця на 5 поверх, так жили певний час у будинку матері на Луганщині, а також оздоровлювались у оселі Зиновія Красівського, поета і члена УГГ⁹⁴. З 1987 року стан здоров'я почав помітно погіршуватись, а в 1989 році тіло літературознавця було повністю паралізовано. 25 жовтня 1992 року серце шістдесятника зупинилось, поховано його на Байковому кладовищі.

Підсумовуючи, можна зазначити, що становлення нонконформістських поглядів Світличного мало поступовий характер. Починаючи зі студентських років, думки літературознавця щодо суперечностей радянської системи та політики набували нового значення. Завдяки інтелектуальному середовищу, в якому перебували такі як академік Білецький, літературознавець Дзюба,

⁹¹ Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ:Смолоскип. 2010. С.75

⁹² Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.58

⁹³ Там само, С.58-59

⁹⁴ Там само

психолог Горинь та багато інших, погляди літературного критика видозмінювались. Остаточним підтвердженням дійсності радянської системи стало звільнення з Інституту та перша хвиля арештів, датована 1965 роком, коли Світличного було вперше арештовано. Натомість після звільнення з арешту він продовжив свою інтелектуальну діяльність, що стало поворотним моментом у житті літературознавця, бо у 1972 р. його було знову арештовано, і після відбування вироку, через жорстокі умови став інвалідом, неспроможним продовжувати свою справу. Таким чином можна спостерігати як людина, котра не була негативно налаштованою проти радянської дійсності, змінилась під впливом середовища і критичного мислення.

РОЗДІЛ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І.

СВІТЛИЧНОГО

2.1. У когорті шістдесятників

Опозиційна активність шістдесятників набула нової форми внаслідок череди подій, починаючи з низки промов Хрущова з 17 грудня 1962 року, де їх було окреслено як «формалістів», продовжуючи ідеологічним тиском з 1963 року, наприклад промовою Андрія Скаби, секретаря ЦК КПУ з ідеології, де він показує шістдесятників як таких, що проводять *«прямі атаки на ідеї комунізму»*⁹⁵ і займаються *«відступництвом від партійних принципів»*⁹⁶. Загалом промова показує негативне ставлення влади до когорти друзів та свідчить про те, що шістдесятники опинились під контролем з особливою увагою. Внаслідок цієї промови і гострої відповіді Миколи Вінграновського на ній, а потім на інших зборах – провокаційний виступ Дзюби, призвели до ще більшої уваги до діячів культури⁹⁷, яка ще більш посилилась після вечорів КТМ, присвячених Лесі Українки, Тарасу Шевченку та іншим.

На передодні промов Хрущова і звинуваченні митців у формалізмі і абстракціонізмі, були закиди до таких письменників як Іван Драч і Микола Вінграновський про *«низьку якість продукції»*⁹⁸ і також абстракціонізм⁹⁹, на захист творчості яких став Іван Світличний. Літературний критик опублікував

⁹⁵ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. С.288

⁹⁶ Там само

⁹⁷ Там само, С. 291-299

⁹⁸ Світличний І. У поетичнім космосі. З живучого племені Доп Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. К.: Грамота, 2008. С. 48

⁹⁹ Там само, С. 56-58

у 1962 році в журналі «Дніпро» свої думки, викладені у статті «У поетичнім космосі», де відстоював творчість колег, акцентуючи увагу на тому, що вони є поетами, які створюють свої праці як відчують, і вони не є одноманітними, в чому і полягає їхня особливість¹⁰⁰, одночасно натякаючи на подвійність радянського погляду, де одним така творчість дозволена, а іншим – ні.

Іван Світличний був одним з лідерів шістдесятників, окрім цього приймав участь у діянні КТМ, де перший час друзі висували його на роль президента, але отримали відмову¹⁰¹. Літературний критик у межах Клубу творчої молоді виступав з різними лекціями, до прикладу щодо ленінської статті про партійну літературу¹⁰²; також брав участь у вечорах пам'яті з промовами, особливу роль відіграв на вечорі пам'яті Симоненка 22 грудня 1963 року, коли, не дивлячись на нелюбов публічних виступів, виступав з промовою¹⁰³ як виняток. Разом з цим, у колі однодумців, створював, за словами математика Михайла Білецького:

Та тим, хто не знав його, важко уявити, яку атмосферу доброзичливості, довір'я й разом з тим безстрашності створював навколо себе цей чоловік. В описаному колі були люди, що більш привертали увагу якимись конкретними вчинками, але, гадаю, навряд чи можна назвати когось, хто користувався б таким незаперечним моральним авторитетом¹⁰⁴.

Основною діяльністю літературознавця, окрім лідерського призначення, у значенні опозиції радянській системі, було прочитання самвидаву і творчості інших, написанням і публікуванням своїх праць. До прикладу можна привести чисельну кількість «антирадянських» документів, літератури, знайдених при перших обшуках квартири Світличного за часів першого арешту 1965 року,

¹⁰⁰ Там само

¹⁰¹ Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. С.23-24

¹⁰² Там само, С.29

¹⁰³ Плахотнюк М. Про Івана Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 242-243

¹⁰⁴ Білецький Михайло. Як готувався «Київський лист» / Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнєва Л. Київ: Смолоскип, 2015. С. 357

таких як випуски журналу «Сучасність»¹⁰⁵ та самвидав «З приводу процесу над Погружальським»¹⁰⁶ (цим матеріалам на допитах приділяли окрему увагу). З вилучених 56 пунктів різної літератури і речей, низка була визнана такою, що мала антирадянський зміст¹⁰⁷, в тому числі були і твори, до створення яких був залучений і сам шістдесятник.

Особливо похвалилась опозиційна діяльність шістдесятників, за словами Радомира Мокрика, після смерті Василя Симоненка, адже друзі, у тому числі і Світличний, були переконані у не випадковості смерті поета, адже напередодні його смерті КГБ переслідувало і погрожувало йому¹⁰⁸. У день прощання з поетом Іван Світличний надав змогу усім присутнім почути записаний голос Симоненка, увімкнувши записи на магнітофоні¹⁰⁹. Внаслідок похорону, який відбувся 15 грудня 1963 року, і появи щоденників Симоненка у закордонному часописі «Сучасність», до постаті Світличного, як і до інших шістдесятників, присутніх на події, з'явилося ще більше уваги зі сторони КГБ¹¹⁰. Насправді літературознавець мав причетність до видання творчості Василя Симоненка закордоном, адже після смерті товариша мав на меті зберегти творчий доробок поета, і як зазначає шістдесятник Євген Сверстюк, що: *«Іван зробив все можливе і неможливе, щоб передати за кордон вірші і щоденник Симоненка»*¹¹¹.

Проте не тільки публікації щоденникам товариша закордон посприяв Іван Світличний, також за його участі було видано «Українські юристи під судом КГБ», а також працю В'ячеслава Чорновила «Лихо з розуму: Портрети

¹⁰⁵ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т. 4. С.79-83

¹⁰⁶ Там само, С. 39-41

¹⁰⁷ Там само, С. 11-24

¹⁰⁸ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С.342-344

¹⁰⁹ Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б.

Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. С. 167

¹¹⁰ Там само

¹¹¹ Сверстюк Є. Трудівник. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 184-185

двадцяти «злочинців»»¹¹². За згадкою математика і товариша Михайла Білецького, шістдесятник був надійною людиною, котра поширила низку матеріалів за межі Радянського Союзу¹¹³, аби надати розголосу подіям, творчості тощо. Самвидав закордон Світличний переправляв за допомогою своїх контактів, які були широченними¹¹⁴, з українською діаспорою закордоном та іноземцями, які навідували літературного критика. До прикладу з приїздом югославського філолога Стояна Суботіна, за згадкою шістдесятника Бориса Мамайсура, з іноземцем велись розмови не «для листів»¹¹⁵, тобто не публічного характеру, про що не можна було говорити. Окрім цього, до УРСР приїжджали «зв'язкові» видавництва «Смолоскип», котрий було засновано у 1967 році в США. Зв'язковими називали тих, хто нелегально вивозили різний самвидав, а також поширювали інформацію про арешти тощо, до них відносилась наприклад Надія Воляник¹¹⁶. У кримінальній справі 1965-1966 року фігурував і Коляска Іван, який отримував від Світличного статті, які «ходили по руках», але як у багатьох випадках допитів Івана Світличного, той відповідав, що не пам'ятає, яку саме¹¹⁷. Натомість завдяки цьому стає зрозумілим, що і Коляска був одним з тих, хто допомагав літературному критику поширювати статті, та іншу літературу закордон. На допиті 27 листопада 1965 року Світличний називає КГБ Смишкевич Оксану, американську громадянку, як таку, що поширювала антирадянську літературу¹¹⁸ закордонного виробництва. Можна припустити, що жінка

¹¹² Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. С.38-39

¹¹³ Білецький М. Як готувався «Київський лист» / Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнева Л. Київ: Смолоскип, 2015. С.355

¹¹⁴ Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. С.34

¹¹⁵ Дзюба І. З криниці літ: у 3 т. Т. 1 : Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню. Київ: Києво-Могилян. акад., 2006. С. 666-667

¹¹⁶ Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві "Смолоскип". К.: Смолоскип, 2010. С. 249-250

¹¹⁷ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С. 215-216

¹¹⁸ Там само, С. 19-20

перебувала вже у США, і аби захистити інших, хто допомагав у поширенні антирадянської літератури, літературний критик назвав її ім'я. Також одним з важливих був Ярослав Добош, який також мав на меті передати «Словник рим української мови», проте його було арештовано, і після він активно фігурував у кримінальній справі Світличного 1972 року¹¹⁹. На відміну від Добоша, громадянка Чехословаччини Ганна Коцурова, була тією, хто змогла переправити отриманий самвидав закордон, отриманий від шістдесятників¹²⁰. На основі свідчень, які виголошувались Світличному для їх підтвердження, літературний критик передавав українцям, що жили закордоном, матеріали через студентів, про що говорив на допиті студент Доценко Ростислав¹²¹. Також на допиті 1 лютого 1972 року шістдесятник назвав 15 прізвищ іноземців та представників української діаспори закордоном, з якими мав зустрічі, обмін книгами тощо¹²². Таким чином, можна зазначити, що у поширенні самвидаву закордоном і отриманні західної антирадянської літератури, Світличний користувався своїми знайомствами, які йому в цьому допомагали.

Внаслідок виходу Симоненкового щоденника у журналі «Сучасність», український письменник Микола Негода, за дорученням влади¹²³, негативно висловився про цю подію своєю статтею «Еверест підлости» у «Радянській Україні», де критикував Світличного за прочитання чужих щоденників і їхню публікацію, використовуючи лист матері Симоненка Ганни Щербань до ЦК КПУ, де вона негативно висловлюється про Івана Світличного та Анатолія Перепаді, де зазначає, що не очікувала такої підлости і засуджує їхні дії¹²⁴. Літературний критик Іван Кошелівець у передмові до збірки віршів

¹¹⁹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С. 312-319

¹²⁰ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ : Рідний край, 2000. С. 85

¹²¹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С. 68

¹²² ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С.337-348

¹²³ Paska B. The KGB's struggle against the Ukrainian sixties in the first half of the 1960s. „South Archive” (Historical Sciences). Issue LIII, 2026. P. 29

¹²⁴ Симоненко В. Берег чекань/Василь Симоненко; вибір і коментарі Івана Кошелівця. New York: Пролог, 1965. С. 13

Симоненка, припускає, що лист матері поета було сфальсифіковано, аби «застосувати репресії» до Світличного і Перепаді¹²⁵. Натомість справді при арешті Івана Світличного стаття відіграла важливу роль.

До самвидаву «З приводу процесу над Погружальським», котрий викликав бурну реакцію як зі сторони інтелігенції, так і зі сторони влади, Світличний також мав причетність. Працю було написано Євгеном Сверстюком внаслідок занепокоєння неспівпадіннями і білими плямами у справі пожежі в Публічній бібліотеці АН УРСР, де було спалено саме українську¹²⁶. Автор наголошував на посяганні радянської влади на знищення української літератури і культури загалом¹²⁷. Натомість кінцевий результат самвидаву не є роботою лише шістдесятника Євгена Сверстюка. Про залученість «доброокого» до написання резонансної праці Сверстюк сам зазначає у збірці спогадів про Світличного, де пише про те, що звернувся до літературного критика аби той доповнив текст, відредагував його і сказав свою думку¹²⁸. Окрім цього Іван Світличний став автором назви самвидаву, адже першопочатково робота називалась «Спалення української бібліотеки»¹²⁹. Також літературознавець долучився до редагування статті викладача педінституту Василя Яременка «Українська освіта в шовіністичному зашморгу»¹³⁰, що навіть у назві прослідковується критика радянської освіти, а отже антирадянські думки авторів.

Світличний допомагав багатьом, не тільки літераторам, але й художникам, Аллі Горській. До 150-річчя від народження Шевченка Київський університет

¹²⁵ Там само, С. 12-14

¹²⁶ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С. 355-369

¹²⁷ Сверстюк Є. З приводу процесу над Погружальським // Сучасність. 1965. ч. 2 (лютий). С. 78–84

¹²⁸ Сверстюк Є. Трудівник. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 184

¹²⁹ Сверстюк Є. На полі чести. Книга 1. Невже то я? / упоряд. Олексій Сінченко. Київ : Кліо, 2015. С. 149-153

¹³⁰ Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. С. 153

доручив створити вітраж художникам, серед яких була і Алла Горська. По закінченню створення вітражу його було не схвалено керівництвом, секретарем обкому КПУ, і було вирішено, щоб на нього подивились фахівці і вирішили долю роботи¹³¹. Натомість, не дочекавшись приходу фахівців, вітраж було розбито, Горську звинувачено у формалізмі і викривленому зображенні Шевченка¹³² та виключено зі Спілки художників. Алла Горська написала лист-відповідь до Спілки художників з допомогою Івана Світличного, у якому вони показували справжній задум вітража¹³³, акцентували увагу на неправомірності виключення художниці зі Спілки, котру було звинувачено у безвідповідальності, використанні поганих матеріалів і «ідейній двузначності»¹³⁴, в той час як вандалізм узаконювався¹³⁵.

Іван Світличний був провідником не тільки між київськими, львівськими митцями, але ще й з тими, хто жив закордоном. Багато читав не тільки праць своїх товаришів, але і співпрацював з українськими колегами, котрі представляли українську діаспору закордоном, до прикладу з Вірою Вовк, з якою літературний критик мав найбільш близькі дружні стосунки серед тих, хто проживав закордоном¹³⁶, та яка поширювала інформацію про переслідування і радянські реалії¹³⁷.

Останньою відкритою дією перед арештом було написання і публікація статті «Гармонія і алгебра» у 1965 році в журналі «Дніпро», яка викликала великий резонанс, та після якої авторів було заборонено публікуватись.

¹³¹ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С.348-349

¹³² Там само, С. 350-351

¹³³ Там само, С. 351-352

¹³⁴ Горська А., Семикіна Л. Заява до ідеологічної комісії ЦК КПРС(1964) / Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнева Л. Київ: Смолоскип, 2015. С. 299-302

¹³⁵ Там само, С. 299-300

¹³⁶ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.3. С.35

¹³⁷ Заблоцька О. 100 років з дня народження Віри Вовк: що варто знати про українсько-бразильську письменницю. Літературна Україна, 2026. URL: <https://litukraina.com.ua/100-rokiv-z-dnja-narodzhennja-viri-vovk-shho-var-to-znati-pro-ukrainsko-brazilsku-pismennicu/> (Дата звернення: 18.04.2026)

Написано роботу було після підготовки УРСР до того самого дня 150-річчя від народження Шевченка, точніше після публікації академіком АН УРСР Іваном Білодідом його праці «Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови» та збірки «Джерела мовної майстерності Т.Г. Шевченка», котрі Світличний розкритикував у своїй статті¹³⁸. Проте не тільки ім'я і праці Білодіда, безпосередньо власного керівництва, лунало у негативному плані в статті критика, але й роботи дослідниці Поліни Петрової та радянського мовознавця Василя Ващенка¹³⁹. У перших частинах статті висміюється псевдонауковість Ващенка і Петрової на рахунок займенників у творчості Шевченка, далі критикується незрозуміле перераховування скільки і яких слів вживав Шевченко у своїй творчості¹⁴⁰, і повторюванням одне одного, написання настільки є ідентичним, що, як пише Світличний: «...найдосвідченіші мовні експерти не встановили б авторства за самими лише стилевими ознаками»¹⁴¹. На середині статті критик переходить і до праць Білодіда, де так само аналізує імітацію науки у дослідженнях академіка¹⁴². Протягом статті прослідковується висміювання над незрозумілими висновками шанованих у Радянському Союзі науковців, особливо висновок до статті є гострим, де сатирично окреслено роботи авторів: «Які ж можуть бути претензії до науки, яка й сама себе боїться наукою назвати?»¹⁴³, натякаючи на лженауковість і вкінці додаючи, що вони не є гідними вчених звань і читацької уваги¹⁴⁴.

Опозиційна діяльність Світличного до часів першого арешту перш за все полягала у лідерській позиції, яка створювала атмосферу, в якій інші шістдесятники проявляли своє непогодження з різними діями, з боку

¹³⁸ Іванисенко В. Він дарував нам світло. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.93-94

¹³⁹ Світличний І. Гармонія і алгебра. З живучого племені Доп Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. К.: Грамота, 2008. С. 64-82

¹⁴⁰ Там само, С.71

¹⁴¹ Там само, С. 68

¹⁴² Там само, С. 72-73

¹⁴³ Там само, С. 81

¹⁴⁴ Там само, С. 82

радянської влади. Літературний критик допомагав у творенні цього опору, долучався до написання памфлету «З приводу процесу над Погружальським», та створював разом з Аллою Горською лист до Спілки художників, внаслідок розбиття вітражу і незаконне виключення подруги зі Спілки. Окремо відігравав важливу роль у розповсюдженні самвидаву, мав широке коло спілкування з українською діаспорою, через яку передавав заборонені матеріали закордон, аби продемонструвати радянську дійсність світові. Разом з цим займався власною літературною діяльністю, в якій захищав творчість товаришів і висміював праці псевдонауковців.

2.2. Причини та обставини першого арешту І. Світличного

Шістдесятники перебували під наглядом КГБ після промови Хрущова 1962 року, але нагляд збільшився після похорону Симоненка та поширенню його щоденників за межі Радянського Союзу. Внаслідок активній публікації джерел і літератури закордон, яка підривала статус радянської влади, а також великому приросту самвидаву, КГБ перейшло до репресивних заходів¹⁴⁵. Під час першої хвилі арешту інтелігенції Світличний був одним з тих, на кого було відкрито кримінальну справу, арештовано і обшукано квартиру.

Напередодні арешту літературний критик залишився без роботи та без права публікуватись. Спроби влаштуватись на роботу до видавництва «Наукова думка» були безрезультатними. Аби отримати якийсь заробіток літературознавець поїхав до Коломиї, де розпродував україніку. Проте дорогою в потязі його було арештовано¹⁴⁶, а в квартирі на Уманській 31 серпня вже

¹⁴⁵ Паска Б. Роль КДБ в організації арештів і слідчих дій проти українських дисидентів під час хвилі репресій 1965-1966 рр. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (54), 2026. С.43

¹⁴⁶ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.26-27

проводився обшук. За спогадами дружини Світличного Леоніди, у неї складалось враження, що кагебісти знають, де що лежить і тому розуміли, що обшук буде вдалим¹⁴⁷. Попередні таємні обшуки були доволі поширеною справою КГБ¹⁴⁸, таким чином вони впевнювались у успіху подальшого офіційного обшуку і збирали багато деталей, до прикладу яку б літературу можна було б вилучити, про це у своєму виступі зазначає історик Богдан Паска¹⁴⁹.

Кримінальну справу на Світличного Івана було відкрито 31 серпня з підозрою на антирадянську діяльність, справою займався майор Короткий¹⁵⁰. Того ж дня, як зазначалось раніше, було проведено обшук майором з понятими у помешканні Світличних, перед яким Леоніді Світличній запропонували добровільно здати усі документи, які *«порочать радянський державний і суспільний лад»*¹⁵¹, на що дружина шістдесятника відповіла, що такого не мають¹⁵². Натомість вилучено було низку матеріалів: книги(такі як «Кобза і кобзарі» Ємець В.), випуски журналів(«Табор», «Вісник»), матеріали з друкованим машинковим текстом(«За ленінський гомін»), вірші, збірки, записи магнітофону¹⁵³ і багато іншого¹⁵⁴, а також було вилучено друковану машинку¹⁵⁵. Після ознайомлення працівниками КГБ з вмістом вилученого, 2 вересня 1965 року над шістдесятником було проведено допит внаслідок знайдених антирадянських матеріалів, котрий тривав 8 годин. На ньому літературознавець відповідав на звинувачення і зазначав, що не знав тексту багатьох книг, адже купляв їх не читаючи змісту¹⁵⁶, про самвидав «З приводу

¹⁴⁷ Там само

¹⁴⁸ Паска Б. Таємні обшуки як метод боротьби КДБ проти українських дисидентів. URL: <https://youtu.be/n45JwdoLh1o?si=90piosgvMSREi7xT> (Дата звернення 19.04.2026)

¹⁴⁹ Там само

¹⁵⁰ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.4. С. 1

¹⁵¹ Там само, С. 11

¹⁵² Там само

¹⁵³ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С. 176

¹⁵⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.4. С. 11-24

¹⁵⁵ Там само, С.27

¹⁵⁶ Там само, С. 39

процесу над Погружалським», до написання якої був залучений, казав, що роботу про спалення бібліотеки йому дав студент, натомість не пам'ятає хто це був, і що зміст засуджує¹⁵⁷. Таким чином літературного критика було заарештовано 4 вересня і засуджено за ст. 62 КК УРСР за розповсюдження антирадянських документів¹⁵⁸.

Цього ж дня, коли було арештовано Світличного, відбувалась прем'єра фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків», на якій прозвучав загальновідомий гострий виступ Івана Дзюби про масовану хвилю арештів. Як зазначає дослідник Радомир Мокрик, арешт лідера шістдесятників підштовхнуло друзів(адже промову Дзюби підтримало багато представників інтелігенції, котрі сиділи у залі) до відкритих висловлювань, котрі підіймали питання арешту інтелігенції та несправедливості дій радянської влади¹⁵⁹.

Окрім друзів, які поширювали інформацію про незаконні арешти інтелігенції в межах УРСР, про це говорили і закордоном, до прикладу п'яте радіо «Свобода»¹⁶⁰, а також журнали, такі як швейцарський «Neue Zürcher Zeitung», британський «The Times»¹⁶¹ та багато інших.

Наступний допит, у якому міститься важлива для дослідження інформація, було проведено 9 вересня 1965 року, коли шістдесятнику було висунуто обвинувачення, з якими він погодився, що читав і поширював антирадянську літературу¹⁶². Окрім цього майор задавав питання на рахунок журналу «Сучасність», який видавався у Мюнхені, і деякі випуски з якого зберігались у Світличного вдома, натомість відповідати на запитання від кого

¹⁵⁷ Там само, С. 40

¹⁵⁸ Там само, С. 1

¹⁵⁹ Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. С.387-388

¹⁶⁰ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.30

¹⁶¹ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С. 58

¹⁶² ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.4. С. 79-80

отримав ці журнали і кому давав їх читати, літературознавець відмовився¹⁶³. На допиті 17 вересня у Світличного Івана окремо запитували кому він давав літературу і машинописні документи з антирадянським змістом¹⁶⁴ аби дізнатись, хто для системи є небезпечним і може далі поширювати матеріали. Примітно, що кожен допит триває немалою кількістю годин, до прикладу цей тривав 7 з половиною годин, так само як і два напередодні.

На наступних допитах, 13 та 14 вересня Світличного розпитували про знайомство з іноземцями, такими як югославець Субботін Стоян, Суббота Василь¹⁶⁵ і про інших іноземців, аби дізнатись, чи не потрапляла до їх рук література антирадянського змісту, можна припустити, що це проводилось для того, аби дізнатись яким чином до «Сучасності» потрапили щоденники Симоненка та низка інших антирадянських творів.

Про рукописи поета Симоненка розпитували через місяць після арешту, Світличний розповідав, що отримав їх і завдання упорядкувати рукописи на похороні товариша¹⁶⁶, зазначаючи, що публікувати їх збирався лише у радянських українських журналах¹⁶⁷. Питання до літературознавця від кагебіста про те, куди подів Світличний щоденник Симоненка, чому залишав у себе на квартирі низку рукописів поета, та кому з не радянських громадян давав творчій доробок шістдесятника¹⁶⁸, наштотують на думку про пошук свідчень того, як попала творчість Симоненка до «Сучасності», аби висунути обвинувачення арештованому. Це припущення підтверджується наступними питаннями про те, яким чином рукописи потрапили до закордонного журналу, натомість дослідник свою причетність заперечував і наполягав, що не має уявлення яким чином опинились матеріали поза межами СРСР¹⁶⁹. Не оминули

¹⁶³ Там само, С. 81-82

¹⁶⁴ Там само, С.124

¹⁶⁵ Там само, С. 91-99

¹⁶⁶ Там само, С.165

¹⁶⁷ Там само, С. 168

¹⁶⁸ Там само, С.168-171

¹⁶⁹ Там само, С. 172-173

на допиті про щоденники Василя Симоненка і відому статтю з критикою Світличного «Еверест підлости» Миколи Негоди, на що літературознавець зазначив, що не погоджується з думкою письменника, і навіть писав разом з товаришами статтю у відповідь, проте її так і не було опубліковано¹⁷⁰.

Окремо були питання і про політичні погляди на розмові 26 жовтня, котрі шістдесятник обговорював зі своїми знайомими. Відкритої критики радянської системи у відповідях Світличного не було, навіть сам зазначав, що ніяких антирадянських висловлювань щодо політики не висловлював¹⁷¹. Натомість у пояснювальній заяві 11 листопада літературний діяч демонструє вже відмінні від попередніх свідчення, зазначаючи, що справді також вів розмови антирадянського змісту, окрім розповсюдження антирадянських матеріалів¹⁷², особливо літературознавець негативно висловлювався на рахунок колгоспів і культурного життя, яке мало шовіністський характер¹⁷³ на його думку. Зізнання супроводжується приховуванням імен тих, з ким велись ці антирадянські розмови і читання такої ж літератури, аби захистити товаришів¹⁷⁴. В наступній заяві до комітету державної безпеки Світличний зазначав коли саме у нього з'явилися претензії до радянської влади, зазначаючи, що на чолі з Хрущовим і неспівпадінням слів і дій, почала з'являтися антирадянська література і загалом діяльність¹⁷⁵. Так це згадував Іван Світличний(цитату перекладено, в оригіналі задокументована російською мовою):

Цікавість до антирадянської літератури з'явилась значно пізніше, коли в політиці почав чітко проявлятися авантюризм Хрущова, коли слово почало розходитись з ділом, коли безкінечні реформи не приносили обіцяної користі – словом, коли в багатьох випадках почали проявлятися пережитки раніше вже засудженої партією політики¹⁷⁶.

¹⁷⁰ Там само, С.175-176

¹⁷¹ Там само, С. 224

¹⁷² Там само, С. 241

¹⁷³ Там само, С. 249-250

¹⁷⁴ Там само, С. 242-243

¹⁷⁵ Там само, С.253-254

¹⁷⁶ Там само

Після написання заяв було проведено ще низку допитів, де переважно у літературного критика майор запитував про окремі вилучені твори з антирадянським чи націоналістичним змістом, а також уточнювали згадану інформацію Світличним на попередніх допитах. Окрім вилученої літератури, проводились допити і щодо записів на магнітофоні, до прикладу щодо записів, на котрих лунало радіо радіостанції Канади українською мовою¹⁷⁷, що вже вважалось окремим проявом антирадянської діяльності, адже прослуховування *«ворожих голосів»*, як про це пише дослідник Ю. Каганов¹⁷⁸, підривало радянську ідеологію.

Загалом було проведено 27 допитів у періоді між 1 вересня та 12 листопада, котрі в середньому тривали 7 годин, де найменший допит був 2 години 10 хв(з запитаннями про зберігання антирадянських матеріалів в інших місцях)¹⁷⁹, а найдовший – 10 годин 30 хвилин(допит щодо спілкування з дисидентом Осадчим Михайлом, якого також було арештовано)¹⁸⁰. Другий блок допитів(кількість яких дорівнює 33) можна виділити після пояснювальної заяви, котрий тривав з 19 листопада 1965 р. по 4 квітня 1966 р., натомість тривалість допитів суттєво зменшилась, до 4 з половиною годин в середньому, певно через те, що допити мали інший характер, як упізнання матеріалів чи підтвердження/спростування свідчень інших арештованих. Очевидним є те, що далеко не вся інформація, проговорена на допитах, відображена у протоколах та їх копіях, проте підпис Світличного, який фігурує на усіх протоколах, дає підставу вважати, що ніякої важливої інформації не було упущено. Натомість окремо необхідно зазначити, що така кількість допитів, майже щоденних і тривалих, мала на меті у КГБ, за згадкою дослідника Богдана Паски, отримати зізнання у антирадянській діяльності,

¹⁷⁷ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.176

¹⁷⁸ Каганов Ю. О. «Ворожі голоси»: ідеологічне протистояння на радіохвилях у радянській Україні (друга половина XX ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXV. С. 193-201

¹⁷⁹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.4.С. 233-234

¹⁸⁰ Там само, С. 181-202

використовуючи різні методи тиску¹⁸¹, а також, задля отримання певних свідчень, до прикладу для арешту інших діячів. Через довгу тривалість допитів, арештовані могли зізнаватись навіть в тому, чого не робили, і під тиском могли свідчити про те, що хотіли почути кагебісти¹⁸².

Риторика ж самого Світличного на допиті виявлялась чіткою, думки викладені послідовно і зрозуміло. На допитах зізнавався у своїй антирадянській діяльності, що читав і поширював літературу з відповідним змістом, що критикували радянську дійсність, проте це могла бути стратегія літературного критика, який давав почути бажане для КГБ, але при цьому зберігав те, що хотів приховати. Допит 11 грудня 1965 року показує стратегію випередження, коли літературознавець не дочекавшись питання якою вважає книгу «Записки наукового товариства Ім. Шевченка», одразу зазначив, що зміст є антирадянським¹⁸³. Також спостерігається як Світличний намагався уникнути провокаційних питань, чи не хотів відповідати правду, як наприклад на допиті 18 жовтня 1965 р., на запитання про передання Осадчим Михайлом записки до Смишкевич Оксани у Москві, про що свідчив на своїх допитах сам Осадчий, літературний критик зазначає, що не пам'ятає такого¹⁸⁴. Натомість можна припустити, що певні свідчення все ж були проговорено шістдесятником внаслідок тиску майора Короткого, але, беручи загальну картину допитів, Світличний якомога більше намагався приховати, до прикладу з ким вів антирадянські розмови.

Проте не тільки допити проходив шістдесятник, так само він, будучи під слідством, приймав участь у упізнанні матеріалів та людей, до прикладу на упізнанні 9 лютого діячу було представлено 6 фотокарток з зображеннями чоловіків, де серед них Світличний впізнав одного студента, зазначаючи, що

¹⁸¹ Паска Б. Роль КДБ в організації арештів і слідчих дій проти українських дисидентів під час хвилі репресій 1965-1966 рр. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (54), 2026. С. 45

¹⁸² Там само

¹⁸³ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С. 66-67

¹⁸⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.4. С.186

вони вели суто літературні розмови¹⁸⁵. Також викликали літературознавця на упізнання матеріалів, які він передавав чи ні, іншим людям, так наприклад Івану Світличному для розгляду надавали тексти різних виступів Івана Дзюби(у тому числі признаних й антирадянськими), які було вилучено у представника української діаспори в Канаді Івана Коляски¹⁸⁶. Окрім цього на упізнання надавались матеріали, як журнали «Українське юнацтво», котрі було вилучено при обшуку¹⁸⁷.

Поряд з цим, окрім допитів і викликів на упізнання матеріалів чи людей, свідчення самого Світличного про перебування в ув'язненні 1965-1966 відсутні. Щодо листування, то воно було заборонене в'язню¹⁸⁸, окрім двох випадків листів до дружини на річницю весілля¹⁸⁹, та до дня народження Світличної, де літературознавець вітає Леоніду зі святом, починаючи лист: *«Оскільки я не можу привітати тебе особисто...»*¹⁹⁰, уникаючи виразів про своє перебування в ув'язненні.

Кримінальна справа 1965-1966 року йшла на завершення після написаної заяви Світличного 7 квітня 1966 року до голови комітету державної безпеки при раді міністрів УРСР, в якій він признавав свою провину у поширенні антирадянської літератури, яка могла вплинути на інших, але зазначаючи, що своїх поглядів *«...від знайомства з літературою не міняв»*, бо вже мав такі погляди до її прочитання¹⁹¹. Також літературознавець зазначав, що відчуває провину через те, що вів антирадянські розмови на гострі теми з різними співрозмовниками, на яких це могло негативно вплинути¹⁹².

¹⁸⁵ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. Арк. 212-213

¹⁸⁶ Там само, С. 217-218

¹⁸⁷ Там само, С. 11-13

¹⁸⁸ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 29

¹⁸⁹ Там само

¹⁹⁰ Лист з першого ув'язнення до дружини Світличної Леоніди від 2.04.1966 р. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.

¹⁹¹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.5. С.258

¹⁹² Там само, С. 259

Арешти 1965 року стали показовим моментом відсутності в Радянському Союзі свободи слова, коли за зберігання і розповсюдження матеріалів, де критикувалась радянська дійсність було причиною до арешту інтелігенції. Так само арешт Світличного став логічним наслідком його діяльності, котра була незручною і така, що підривала авторитет радянської влади, ідеології. Відкриття кримінальної справи Світличного Івана супроводжувалась звинуваченнями у антирадянській діяльності, а саме за зберігання і розповсюдження відповідних документів, де найбільш проблемним питанням була публікація щоденників Симоненка у «Сучасності» в Мюнхені. На допитах Іван Світличний частково зізнавався у злочині, проте низку інформації свідомо приховував. У контексті дисидентського руху арешт Світличного став показовим, а також таким, що призвів до виступів друзів проти арештів інтелігенції, і поширився закордон, демонструючи радянську реальність.

2.3. Участь в українському національному русі другої половини 1960-х – початку 1970-х років

Під арештом Світличний провів 8 місяців, 30 квітня 1966 року було закрито справу діяча і звільнено як соціально безпечного. Проте під цим звільненням у КГБ були приховані мотиви, аби скомпрометувати постать серед інших дисидентів¹⁹³.

Після звільнення Іван Світличний не зміг влаштуватись на роботу, про це говорять і трудові книжки, надані нам з Музею шістдесятництва, де перша охоплює період між 1955 і 1965¹⁹⁴, а друга 1980-1981 роки¹⁹⁵, займався

¹⁹³ Паска Б. Роль КДБ в організації арештів і слідчих дій проти українських дисидентів під час хвилі репресій 1965-1966 рр. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (54), 2026. С.46

¹⁹⁴ 1955_1965_Трудова_книжка_1. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.

¹⁹⁵ 1980_1981_Трудова_книжка_2. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.

перекладами, публікувався під псевдонімами тощо. Арешт не став переконанням закінчити так звану «антирадянську» діяльність, адже вже у жовтні 1966 року літературознавець займався «справою юристів»¹⁹⁶. «Справа юристів» – засудження у антирадянській діяльності Левка Лук'яненка і інших, якого було не тільки заарештовано за «Проект програми УРСС», в якому на думку влади йшлося про відрив України від Радянського Союзу¹⁹⁷, але засуджено до розстрілу(вироком іншим залученим діячам до справи було ув'язнення від 10 років). Натомість згодом вирок було послаблено, але справа набула широкого розголосу, за словами дослідника Касьянова, лише після поширення політичного памфлету «З приводу процесу над Погружальським»¹⁹⁸. Коли до таборів внаслідок хвилі арештів інтелігенції почали прибувати незгодні, то у засуджених через «Проект програми УРСС» з'явилась нова надія на перегляд справи і настання справедливості. Таким чином один з в'язнів П. Кулик допоміг вивезти з табору матеріали, що стосувались «справи юристів», і які згодом упорядкував Світличний, й надіслав до різних установ, у тому числі й вислав закордон¹⁹⁹, аби справа набула ще більш ширшого розголосу.

У згаданих вище випадках, Іван Світличний робив їх не відкрито, приховуючись під псевдонімами, натомість справа товариша В'ячеслава Чорновіла, якого засуджували у розповсюджені наклепницьких думок не могла пройти повз шістдесятника. Таким чином після слухання справи 15 листопада 1967 року, Світличний разом з іншими шістдесятниками написали листа до першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста, де акцентували увагу на порушенні процесуальних норм²⁰⁰.

¹⁹⁶ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С.44

¹⁹⁷ Там само, С.40-42

¹⁹⁸ Там само, С. 43

¹⁹⁹ Там само, С. 44

²⁰⁰ Там само, С. 73-74

Ще одним листом, до якого мав причетність критик, було написано у квітні 1968 року під назвою «Лист-протест проти політичних протестів в Україні»²⁰¹, де він підписався разом з низкою інших митців, незгодних з діями влади. У листі йшла мова про арешти молоді, про незаконність цих діянь, посилаючись на закони²⁰² і роблячи акцент на тому, що критика окремих «відхилень від соціалістичного ідеалу»²⁰³ не є антирадянською діяльністю. У літературі цей лист називали «київським листом», окремо важливо розглянути його підготовку. Математик Михайло Білецький окремо описав у журналі «Сучасність» підготовку листа, зазначаючи, що окрім інтелігенції майже ніхто не знав про арешти, окрім цього вони все ще активно тривали з 1965 року, а тому, аби поширити інформацію про арешти і привернути увагу і припинити їх, створювалось це повідомлення²⁰⁴. Головними у створенні листа стали Іван Дзюба та Іван Світличний, котрі не тільки написали його, але й ще зібрали підписи серед свого кола спілкування – письменників та художників²⁰⁵.

Натомість проявом непогодження з арештами і засудженням молоді інтелігенції у «буржуазному націоналізмі», показала подія 22 травня 1966 року, коли студенти і інтелігенція зібрались біля пам'ятника Т. Г. Шевченка, аби провести день пам'яті поета²⁰⁶. Світличний, не дивлячись на те, що лише нещодавно почав перебувати на свободі, також був присутнім на дні пам'яті, читаючи вірші як Шевченка, так і до прикладу Симоненка²⁰⁷. Натомість влада вважала це ушанування пам'яті недоречним, адже не сприяло зміцненню народів СРСР²⁰⁸, та навіть, за твердженням дослідника Богдана Паски,

²⁰¹ Лист-протест проти політичних протестів в Україні(1968). Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнєва Л. Київ: Смолоскип, 2015. С. 310-315

²⁰² Там само, С. 310-311

²⁰³ Там само, С. 312

²⁰⁴ Білецький М. Як готувався «Київський лист» / Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнєва Л. Київ: Смолоскип, 2015. С. 353-355

²⁰⁵ Там само, С. 358

²⁰⁶ Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. С.70-71

²⁰⁷ Там само, С. 70

²⁰⁸ Там само, С. 71

ображали російський народ та створювали російсько-українське протистояння²⁰⁹. Загалом вшанування пам'яті поета щоразу мало ще одне важливе значення – виховання української молоді і залучення їхньої уваги до української культури, яке з року в рік ставало дедалі небезпечнішим для радянської влади²¹⁰.

Таким чином після звільнення Іван Світличний продовжував свою літературну і опозиційну діяльність. Можна зауважити, що ув'язнення не змінило переконань шістдесятника, бо не маючи змоги відкрито публікуватись, літературознавець видавався під псевдонімами, висловлюючи думку щодо незаконних арештів. Окрім цього діяльність Івана Світличного демонструє як інтелектуальний супротив, так і відкриту позицію, залишаючись лідером для інших.

Не дивлячись на опозиційну діяльність Світличного до першого арешту суто літературного характеру, до якого відноситься захист молодих письменників, поширення самвидаву, публікація творів закордон, його все ж було арештовано. Ідеї, котрі показував літературний критик, підривали радянську ідеологію, викривали псевдонауковість провідних радянських «науковців» та поширювала національні ідеї, що сприймалось владою як небезпечні дії, котрі могли призвести до розладу в системі. Таким чином його було арештовано за розповсюдження антирадянських матеріалів, і не дивлячись на тиск слідства, продовжував відстоювати свою позицію, захищаючи товаришів. Так само після звільнення продовжував опозиційну діяльність, бравши участь у резонансних справах, таких як написання листів-протестів до влади чи виступах на дні пам'яті Шевченка. Завдяки наведеній

²⁰⁹ Паска Б. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 року у розпал генерального погрому українського дисидентства. Емінак: Науковий щоквартальник, № 4(48), 2025. С. 149

²¹⁰ Там само, С. 150

інформації можна зрозуміти яким був дисидентський рух в УРСР на прикладі лідера опозиційного руху, чиї дії сприяли організації руху.

РОЗДІЛ III. СТРАТЕГІЇ СПРОТИВУ В УМОВАХ НЕВОЛИ

3.1. Модель поведінки Івана Світличного під час другого арешту в 1972 р.

Мета КГБ придушити опозиційний рух шляхом хвилі арештів інтелігенції 1965 року не досягла бажаних результатів. Масштаби поширення самвидаву не лише не зменшились, а лише спровокували активний приріст. Таким чином Комітет державної безпеки за вказівками влади ухвалив рішення у 1971 році про початок спецоперації «Блок»²¹¹, внаслідок якої мали бути арештовані найактивніші учасники руху спротиву, які поширювали самвидав, переправляли його закордон тощо. Після рішення про проведення операції, через декілька днів було порушено кримінальну справу стосовно позацензурного журналу «Український вісник»²¹², внаслідок чого під ретельним наглядом КГБ знову опинились представники творчої інтелігенції, серед яких було ім'я і Івана Світличного. Насправді літературознавець мав причетність до створення і поширення журналу, в якому публікувалась різна творчість і інформація, в тому числі про масовані арешти інтелігенції²¹³. До створення і поширення журналу літератора залучив В'ячеслав Чорновіл, про це згадував дисидент Ярослав Кендзьор у своєму інтерв'ю, де зазначав, що Чорновіл зауважував про те, що самвидав, який поширювали до 1965 року *«справи не зрушить»*²¹⁴. Журнал, за ідеєю Чорновола, мав охоплювати більшу

²¹¹ Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР "Блок": розробка, хід, наслідки / О. Г. Бажан. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С.32

²¹² Там само

²¹³ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ : Рідний край, 2000. С. 75-77

²¹⁴ Мокрик Р. Культурна колонізація. Страх, приниження та опір України в радянській імперії. Львів: Локальна історія, 2025. С. 321-322

кількість людей, аніж вузьке коло інтелігенції, та поширювати приховану владою інформацію, у тому числі щодо Розстріляного відродження та арештів.

У докладній записці КГБ 16 липня 1971 року до Першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста йдеться мова про те, що журнал публікує статті антирадянського і наклепницького характеру, де постать Світличного разом зі Сверстюком та іншими лунали як такі, що причетні до виготовлення та розповсюдження «Українського вісника»²¹⁵. У записці Світличний разом з побратимами звинувачувались у поширенні антирадянських ідей, які мали вплив на творчих робітників та студентів²¹⁶, а також зв'язками з іноземцями і українською діаспорою закордоном, які могли поширювати наклепницькі матеріали щодо СРСР²¹⁷. Окрім цього згадувалось про те, що літературні критики Світличний та Сверстюк мають навички конспірації і виявлення співробітників КГБ та їхніх дій²¹⁸ (певно йдеться мова і про те, що квартира Світличних на Уманській прослуховувалась співробітниками, але літературознавець це виявив і активно створював приховані замки тощо²¹⁹). У цій ж записці наголошується, що буде проводитись активне спостереження за 24-ма «наиболее активно проявляющих себя националистов»²²⁰, а також перехоплення їхньої діяльності. Таким чином для спостереження за

²¹⁵ Доповідна записка Першому секретарю ЦК КПУ П.Шелесту про нелегальний журнал «Український вісник» і найбільш неблагонадійних осіб з числа українських шістдесятників від 16.07.1971 р. – фотокопія, зроблена колишнім політв'язнем Василем Овсієнком, документ на 12 сторінок машинопису. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва. С. 2

²¹⁶ Там само, С.6-7

²¹⁷ Там само, С. 10-11

²¹⁸ Там само, С. 9

²¹⁹ Світлична Н. Родинний спогад. Доброокій: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.14

²²⁰ Доповідна записка Першому секретарю ЦК КПУ П.Шелесту про нелегальний журнал «Український вісник» і найбільш неблагонадійних осіб з числа українських шістдесятників від 16.07.1971 р. – фотокопія, зроблена колишнім політв'язнем Василем Овсієнком, документ на 12 сторінок машинопису. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва. С.11

організаторами і активними членами опозиційного руху було створено і виділено окрему спеціальну оперативну групу²²¹.

Невдовзі, після вищезгаданої записки, було арештовано бельгійського студента Ярослава Добоша, члена ЗЧ ОУН(Закордонних частин ОУН), який перебував в УРСР з метою вивезення українського самвидаву закордон. Натомість працівники КГБ завадили діям Добоша, арештувавши його. Проте є теорія, що Добош був завербований заздалегідь співпрацівниками КГБ, бо за словами Світличного мало орієнтувався в українських справах, про це пише член УГГ В. Овсієнко у своїх спогадах²²².

Вилучено у Ярослава Добоша було такі матеріали: фотоплівки з працею С. Караванського «Словник українських рим» та низку книг, до прикладу працю Івана Дзюби «Звичайна людина чи міщанин?»²²³. Підставою до зацікавлення Добошем спецслужб стали його зустрічі зі Світличним²²⁴, за яким вже велось активне спостереження, переслідування. Історик Бажан Олег у своїй праці, присвяченій спецоперації «Блок», називає цей арешт точкою відліку подальшої масштабної хвилі арештів інтелігенції²²⁵, адже на основі свідчень бельгійця проводились арешти, обшуки, допити.

²²¹ Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 52. Т. 3. С. 16

²²² Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. 2-ге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини, 2007. С. 22

²²³ Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973). Новітня доба. 2015–2016. Вип. 3–4. С. 116

²²⁴ Паска Б. Арешт Івана Світличного в 1972 р. у контексті генерального погрому українського дисидентського руху. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 71. Т. 3. С.21

²²⁵ Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР "Блок": розробка, хід, наслідки / О. Г. Бажан. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С.33

Отримавши від Добоша свідчення, на які розраховувало КГБ²²⁶, Івана Світличного було визнано першим, кого необхідно арештувати²²⁷, адже він був лідером опозиційного руху, зв'язуючою ланкою між шістдесятниками та тим, хто активно вів комунікацію з іноземцями та українською діаспорою. Таким чином Світличного, як і низку інших представників інтелігенції, було затримано 13 січня, арештовано 15 січня, а притягнуто як обвинуваченого 22 січня 1972 року. Інформація про арешти поширилась згодом і серед російських дисидентів, а після, 14 січня про них говорило і «ВВС»²²⁸.

Другу кримінальну справу вів підполковник Горячов, що говорить про вже більш серйозну налаштованість працівників, ніж у 1965 році, коли справою займався майор.

12 січня 1972 р. у квартирі Світличних вже проводився обшук. Примітно, що літературознавець був присутній при діях слідства, в порівнянні з минулим арештом. Водночас як і минулого арешту, було вилучено низку матеріалів, серед яких були машинописні тексти(різного змісту, від листів до «Літературної України» до тексту «Наследники Сталина», який на думку КГБ є антирадянським, з прихованим змістом²²⁹), рукописні тексти(до прикладу не підписані особистого характеру вірші «Дружині», «Сестрі-матері»²³⁰ до таких, що мали провокативний і антирадянський зміст на думку кагебістів²³¹), документи(такі як «Слово нации», автор якого *«виступає проти політики КПРС»*²³²), книги(«Берестейський мир» та «Українські Січові стрільці», які

²²⁶ Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). К. : Рідний край, 2000. С. 198

²²⁷ Паска Б. Арешт Івана Світличного в 1972 р. у контексті генерального погрому українського дисидентського руху. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 71. Т. 3. С.20

²²⁸ Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 52. Т. 3. С. 17

²²⁹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С.41

²³⁰ Там само, С.20

²³¹ Там само, С. 42,45-46,54

²³² Там само, С. 44

обидві були ворожими у контексті радянської ідеології²³³), записні книжки, плівки, знімки²³⁴.

Під час обшуку на Уманській до шістдесятника навідувались знайомі, яких працівники КГБ допитували та обшукували на місці. Спершу до квартири Світличних завітала сестра арештованого Резникова Олексія, а потім прийшов і Іван Дзюба. Дзюбу, як і портфель, з яким він навідався, працівники КГБ ретельно обшукали. Серед документів, котрі мав при собі шістдесятник, були різні машинописні тексти²³⁵, такі як звернення до ЦК КПУ та вірші. Усі принесені матеріали було вилучено, з чим Дзюба не погоджувався, заявляючи, що таке вилучення є незаконним²³⁶.

Утім працівниками КГБ було вирішено провести другий обшук, з метою вилучення більшої кількості матеріалів, які критикують, чи наклепницькі паплюжать КПРС та Радянський Союз. Таким чином 4 лютого було проведено додатковий обшук помешкання шістдесятника²³⁷. Внаслідок другого обшуку було зібрано різного характеру вірші, самвидав Сверстюка «На мамине свято»²³⁸ (який фігурував вже у справі Євгена Сверстюка як наклепницький та антирадянський)²³⁹, збірку Стуса «Веселий цвинтар»²⁴⁰, учнівські зошити з антирадянським текстом, листи і низку інших документів. Окрім цього було вилучено листи, надісланих родині Світличних, серед яких була велика кількість отриманих з закордону: Канади, Чехословаччини, Німеччини тощо,

²³³ Мокрик Р. Культурна колонізація. Страх, приниження та опір України в радянській імперії. Львів: Локальна історія, 2025. С. 340

²³⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С. 19-58

²³⁵ Там само, С.31-36

²³⁶ Там само, С. 37

²³⁷ Там само, С.97-98

²³⁸ Там само, С. 120

²³⁹ Сверстюк Є. На полі чести. Книга 1. Невже то я? / упоряд. Олексій Сінченко. Київ : Кліо, 2015. С. 235

²⁴⁰ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С.121-122

що знову підтверджувало активне спілкування шістдесятника з людьми, проживаючими у капіталістичних країнах²⁴¹.

Вилучені матеріали детально перечитувались, аналізувались, з метою довгострокового покарання одного з лідерів дисидентського руху в УРСР, адже на вилучення й дослідження документів у працівників КГБ пішло більше ніж 2 місяці, з 13 січня по 20 березня.

Паралельно з обшуками і аналізом вилучених матеріалів проводились допити арештованого. Примітно, що на відміну від минулого арешту, Світличний вже не визнавав своєї провини, заявляючи, що: *«такої діяльності я не проводив»*²⁴². Навіть коли арештованому було висунуто обвинувачення, літературознавець з ними не погоджувався і продовжував заявляти про свою непричетність до антирадянської діяльності²⁴³, пояснюючи що на квартирі мав відповідні матеріали через власний інтерес або зберігав на прохання знайомих прочитати і дати відгук на той чи інший твір. Тобто під час другого арешту опирався від співпраці зі слідством, що напочатку проявлялось відмовою признавати себе винним.

Перший допит 13 січня 1972 року пройшов у вигляді розповіді Світличного (адже літературний критик виразив бажання власноруч написати відповіді на перших допитах). На допиті літератор свідчив про знайомство з Добошем, про їхні зустрічі, на яких бельгійський студент розповідав про виступи у Бельгії щодо арештів інтелігенції в УРСР, цікавився становищем раніше арештованих діячів, розпитував про «Вісник»²⁴⁴. Наостанок зняття свідчень, Світличний висловився про «Український вісник» заявляючи, що читав журнал суто з цікавості, але коментарів щодо написаного давати не захотів²⁴⁵. Таким чином можна спостерігати ще одну відмінність від риторики

²⁴¹ Там само, С. 206-209

²⁴² Там само, С.255

²⁴³ Там само, С.313-316

²⁴⁴ Там само, С. 257-260

²⁴⁵ Там само, С. 265

під час допитів попереднього арешту, на якому шістдесятник певним чином намагався казати те, чого бажало почути КГБ(до прикладу, що визнає провину і вважає памфлет «З приводу процесу над Погружальським» антирадянським і «неправильним»). Однак допити 1972 року розпочались інакше, адже цього разу Світличний відмовлявся вважати себе винним, і залишав коментарі щодо антирадянських публікацій чи зберігання цих документів без відповіді, використовуючи фрази: *«говорити про це відмовляюсь»*²⁴⁶, *«говорити не буду»*, *«дати оцінку не бажая»*²⁴⁷. Також шістдесятник, розуміючи, що будуть питання про журнал, випередив кагебістів, які б хотіли дізнатись про авторство «Українського вісника», відводячи від себе підозри, зауважуючи, що читав для цікавості.

Проте з документами, зміст яких не відповідав його поглядам, була інша справа, адже Світличний в такому випадку висловлював свою думку. Так на рахунок самвидаву «Слово нации» арештований висловлювався доволі негативно, називаючи роботу шовіністичною²⁴⁸. Разом з цим зауважував, що коли передруковував собі текст праці, виступав проти поширення, знову таки через шовіністичний характер.

Світличний підіймав гострі питання на допитах, говорив про недостатню демократію²⁴⁹, посилаючись на Леніна, аби відвести від себе підозри у наклепах на владу, адже слово вождя було недоторканим, таким, що не можна було ставити під сумніви. Також зауважував, що з кожним роком Радянський Союз все більше відходить від цієї форми правління, додаючи, що у громадян немає вибору як такого²⁵⁰. Висловлювався і про відсутність свободи слова, бо будь-яке негативне висловлювання в сторону влади вважалось антирадянською пропагандою, доповнюючи, що: *«...нотатки, які я зараз*

²⁴⁶ Там само, С.273-274

²⁴⁷ Там само, С. 266

²⁴⁸ Там само, С.285,293

²⁴⁹ Там само, С. 297-309

²⁵⁰ Там само, С.304

пишу, якби вони були написані в інших умовах, були б розцінені як антирадянська пропаганда і агітація»²⁵¹. Таким чином Світличний не лише себе захищав, використовуючи вислови вождя, але й ставив під сумнів діяльність КГБ і влади, які протирічили самі собі, коли в державі, де наче була свобода слова, арештували діячів за гострі висловлювання чи просто за критику в сторону партії.

Інша форма спротиву проявилась на одному з допитів, який було присвячено вилученому самвидаву у Світличного, котрий був написаний Євгеном Сверстюком. На відміну від попереднього арешту, на якому арештований критикував памфлет «З приводу процесу над Погружальським»(до якого сам був долучений), цього разу вже підтримував антирадянську роботу «Іван Котляревський сміється», зауважуючи, що стаття є: «найкращою з усього, що писав Сверстюк»²⁵². Таким чином Світличний демонструє окремий вид спротиву, який полягав у захисті товаришів і сприянню антирадянським публікаціям.

Натомість стратегія була не тільки у Івана Світличного, але й у робітників КГЮ. Питання підполковника до Світличного мали такий самий характер, як і минулого арешту, коли його допитував майор Короткий. Відповідно ставились питання про зв'язки літературного критика з іноземцями, де, коли і навіщо з ними бачився, аби дізнатись про шляхи публікацій антирадянської творчості закордоном, і поширенню західних творів в межах УРСР. Також допити будувались на розпитуваннях як та чи інша література потрапила до квартири Світличних та закордон. Питання на допитах іноді були однаковими, про історію знайомства з Добошем у Світличного запитували декілька разів, певно задля співставлення свідчень арештованого і пошуку нової інформації під тиском. Окрім цього, стратегія допитів підполковника, заради отримання необхідної для слідства інформації/зізнань, була різною. Горячов, крім

²⁵¹ Там само, С.307

²⁵² ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.2. С.295

повторюваних запитань, неодноразово ставив і прямі, відповідь на які містились у самому питанні. 28 квітня 1972 року Світличному було поставлене питання: «Кому та з якою метою Ви давали документ «Слово нации»?»²⁵³, орієнтоване на пряму відповідь арештованого, не дивлячись на те, що літературний критик не згадував цієї інформації, тому запит не можна назвати уточнюючим. Щодо питань на рахунок самвидаву, то переважно ставились питання як відноситься арештований до творів, яка його думка, де взяв, кому передавав, навіщо зберігав її, чи знає хто автор. Питання були спрямовані на якомога більший збір інформації: для розуміння кількості опозиційно налаштованих людей, для знайдення авторів гострих статей/книг, аби арештувати «небезпечних» для ідеології людей, а також викриття шляхів розповсюдження самвидаву, аби зупинити діяльність.

Допит 10 лютого 1972 року є важливим у контексті пошуку автора антирадянського твору «Програми укомуністів», адже цього дня Івана Світличного розпитували про книгу «Берестейський мир»²⁵⁴, яку було знайдено у його квартирі, і яка за словами Паски Б., разом з документом «Слово нации» стали можливими джерелами до написання програми²⁵⁵. Програма містила аналіз історичного минулого, з фокусом на Українській революції²⁵⁶, а книга «Берестейський мир» розповідала про історичну подію, «ганебну» угоду, а також містила наклепи на дії радянської влади²⁵⁷. Важливо зазначити, що програма набула великого розголосу та резонансу, а також стала

²⁵³ Там само, С. 190

²⁵⁴ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С.389-390

²⁵⁵ Паска Б. Арешт Івана Світличного в 1972 р. у контексті генерального погрому українського дисидентського руху. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 71. Т. 3. С.23

²⁵⁶ Паска Б. «Програма укомуністів» в контексті реалізації секретної справи КДБ «Блок». Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці: Чернівецький університет, 2019. № 2. С.43

²⁵⁷ Мокрик Р. Культурна колонізація. Страх, приниження та опір України в радянській імперії. Львів: Локальна історія, 2025. С. 320

причиною арешту Івана Дзюби та Євгена Сверстюка²⁵⁸, яких підозрювали у написанні праці. Натомість автором був Василь Рубан, що згодом виявилось завдяки співставленню вилученої у нього друкарської машинки зі шрифтом програми²⁵⁹. Таким чином Світличний також потрапляв під підозру написання «Програми укомуністів», а тому арештованого допитували як про можливі використання книги «Берестейський мир» у документах, так і кому він міг її передавати²⁶⁰. Підтверджується ця ідея на серпневому допиті, на якому Івана Світличного активно розпитували про програму. Ув'язнений ж зазначав, що ані він, ані будь-хто з його оточення не міг написати роботу, адже ніколи не вживали термін «укомуніст», і що про програму дізнався лише під час слідства²⁶¹.

Аби встановити авторство людини, яка займалась «Справою юристів», у літературознавця так само запитували яким чином до помешкання потрапили матеріали цієї справи²⁶². Літератор відкрито розповів про те, що розсилав матеріали різним інституціям, зазначивши, що таким чином хотів привернути увагу до справи Лук'яненка та інших²⁶³, а також зізнався, що написані скарги арештованих знищив²⁶⁴. КГБ мало не одну, а декілька розмов зі Світличним стосовно справи юристів. Один з допитів містить питання про передмову шістдесятника, написаної до справи Лук'яненка та інших, де він писав, що необхідно проводити опозицію: *«і словом і ділом»*, що літературознавець пояснив як необхідність гласності судових процесів²⁶⁵.

²⁵⁸ Паска Б. «Програма укомуністів» в контексті реалізації секретної справи КДБ «Блок». Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці: Чернівецький університет, 2019. № 2. С. 43-44

²⁵⁹ Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко; Ред.кол.: В. Баран, Д. Бурім, В. Даниленко, Я. Калакура (відп. ред.), О. Маврін, Н. Миронець. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Смолоскип, 2013. С. 307-308

²⁶⁰ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.1. С.389-391

²⁶¹ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т. 2. С. 308-309

²⁶² Там само, С. 13-14

²⁶³ Там само, С. 15-16

²⁶⁴ Там само, С.19

²⁶⁵ ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805. Т.3. 107-108

Загальна кількість проведених допитів з 13 січня 1972 року по 8 лютого 1973 року дорівнює 98 допитам, на котрих ставились запитання різного характеру, про що згадано вище. 12 лютого співробітниками КГБ було видано постанову про притягнення як обвинуваченого Івана Світличного за систематичне зберігання, поширення, пропаганду антирадянської літератури з 1962-1972 рік, яку отримував різними шляхами, в тому числі від іноземних зв'язків²⁶⁶. У постанові скорочено передаються важливі частини змісту допитів, об'єднаних в одному документі. Після озвучення обвинувачення арештований все ще не погоджувався з висунутими звинуваченнями, заявляючи, що після 1966 року не займався антирадянською діяльністю²⁶⁷. Паралельно з цим визнавав, що до першого арешту справді поширював наклепницьку літературу. Натомість на допиті 15 лютого 1973 року Світличний вже визнавав деякі антирадянські праці перебільшеними(котрі у арештованого було вилучено), а також гострими, але наполягав, що зміст не є наклепницьким²⁶⁸.

Арешти 1972 року були спровоковані через активне поширення самвидаву і виходу журналу «Український вісник». Внаслідок цього КГБ прийняло рішення створити окрему спеціальну оперативну групу, яка проводила спецоперацію «Блок». Таким чином було арештовано одного з лідерів опозиційного руху в УРСР Світличного Івана. На відміну від першого арешту літературознавець свідомо чинив спротив співпрацівникам КГБ, приховував необхідну для них інформацію, захищав товаришів, їхню творчість, а також свідомо критикував дії радянської влади, відстоював свої погляди щодо демократії, гласності, свободи слова. Його риторика і стратегія проявлялась в різних формах, від висловлювань щодо відсутності демократії, прикриваючись словами вождя, до відмови йти назустріч слідству, утаюючи факти розповсюдження самвидаву. Таким чином, перебуваючи під слідством

²⁶⁶ Там само, С.299-300

²⁶⁷ Там само, С.331-333

²⁶⁸ Там само, С.366-369

шістдесятник чинив спротив, висловлюючи власні думки і приховуючи правду від кагебістів.

3.2. Обставини перебування в умовах неволі

Під час другого арешту і перебуванні у ізоляторі КГБ у 1972-1973 роках, Іван Світличний працював над власною збіркою сонетів «Камерні мотиви», які зберігав у *«рубцях таборової одежини»*²⁶⁹ і передавав близьким для публікації. Таким чином в 1977 році у журналі «Сучасність» вийшла збірка під назвою «Гратовані сонети», де розміщувались різні вірші, у тому числі так звані «Камерні мотиви». Сонети були проявом незгоди з арештом, а їхня публікація була спрямована на те, щоб за межами Радянського Союзу дізнались про тюремні й повсякденні реалії української інтелігенції.

Усього у «Камерних мотивах» розміщено 22 сонети, представлених у збірці «З живучого племені Дон Кіхотів», натомість у збірці «Гратовані сонети» у переліку «Камерних мотивів» сонетів усього 17. Для більш детального розуміння змісту сонетів, було узято саме ті, які представлено у «З живучого племені Дон Кіхотів».

Серед камерних сонетів Світличного важливим є зображення тюрми не лише у стінах відповідної споруди для в'язнів, але й у повсякденному житті радянської людини на волі. Особливо це можна прослідкувати у сонеті «Тюрма» у представлених рядках²⁷⁰:

В тюрмі, за ґратами, в неволі

²⁶⁹ Світличний І. Гратовані сонети / передм. І. Кошелівця. Сучасність, 1977. С. 10-11

²⁷⁰ Світличний І. Камерні мотиви З живучого племені Дон Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. С.146

Мені приснилася... тюрма.
Але не ця. Ні ґрат нема,
Ні варти. І всього доволі.

Натяки присутні у багатьох сонетах, але особливу увагу Світличний приділяє відсутності свободи слова і несправедливому суду. У сонетах «Язык»²⁷¹ і «Провина»²⁷² йдеться мова про те, що Київ мав бути «без'язиким», тобто мав мовчати щодо влади, а також про «важку» долю суддів, які виголошували безпідставні вироки, про це також йдеться у «Жалісному сонеті»: «З лайна собачого зуміти/Державний злочин довести»²⁷³. У сонеті «Відьомський шабаш»²⁷⁴ йдеться про переслідування без причини, з паралелями до полювання на відьом. У сонеті «Інтродукція» Світличний згадує про написання цих сонетів як протистояння²⁷⁵. Загалом в усіх віршах присутня критика радянської дійсності, несправедливість суду, відсутність свободи слова, мовчання влади. «Камерні мотиви» стали окремим видом літературного спротиву Світличного в умовах неволі. Проте формою спротиву і проявом непогодження з арештами на прикладі діяльності Світличного не закінчились на написанні гострих сонетів.

Слідство Івана Світличного 1972 року завершилось висуненням покарання у вигляді 7 років ув'язнення та 5 років вислання. Після судового процесу, на якому було виголошено цей вирок, шістдесятника в липні місяці

²⁷¹ Там само, С. 145

²⁷² Там само, С. 147

²⁷³ Там само, С. 143

²⁷⁴ Там само, С. 142

²⁷⁵ Токмань Г. Образ тюрми в «камерних мотивах» Івана Світличного / Ганна Токмань // Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю „Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті“, 11-12 червня 2020 року. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 448

було відправлено до табору суворого режиму ВС/389 на Уралі²⁷⁶, а через місяць було переведено до табору 389/35.

Загалом існувало три пермські політичні табори, які було розташовано неподалік від міста Чусового, під номерами №35, №36 та №37 в близьких селищах, в яких тримали в'язнів за «особливо небезпечні державні злочини». Найбільш суворим та з нелюдськими умовами проживання був табір під номером №36 у Кучино, в якому довгий період перебував товариш Світличного – Євген Сверстюк²⁷⁷, і в якому загинув Василь Стус²⁷⁸. За спогадами політв'язня Василя Овсієнка, в таборі №36 були випадки жорстокого поводження з в'язнями, яких відправляли до психіатричної лікарні через непогодження, до прикладу таким був Леонід Плющ²⁷⁹.

Натомість табір №35 на ст. Всехсвятська суттєво відрізнявся від того, що знаходився у Кучино, адже тут був, за словами Сверстюка: «режим м'якший, вода краща, люди спокійніші»²⁸⁰. Утім, у той час, коли Сверстюка перенаправляли до більш «поблажливого» табору, Світличного переводили до Кучино, аби друзі не зустрілись і не створювали зговорів, спротиву тощо²⁸¹. Таким чином шістдесятник певний час жив у надскладних умовах, а згодом, певно, через холод, голод, постійну важку працю²⁸² потрапив до лікарні в табір №35, де на невеликий час змогли зустрітись друзі²⁸³.

²⁷⁶ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.43-44

²⁷⁷ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том I: 1973-1978. Книга 1: 1973-1975. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С. 3

²⁷⁸ Про концтабір у російському Кучино. Розповідь в'язня (відео). Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28097730.html> (Дата звернення: 8.05.2026)

²⁷⁹ Там само

²⁸⁰ Сверстюк Є. Трудівник. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.188

²⁸¹ Там само

²⁸² Овсієнко В.Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. 2-ге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини, 2007. С.96-98

²⁸³ Сверстюк Є. Трудівник. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.188-190

Невід'ємною складовою протестів Світличного був голод, який супроводжував в'язня все його перебування у таборах суворого режиму. Прикладом для Світличного став Сверстюк, про це автор низки самвидаву писав в листі до дружини, що сам був негативним взірцем для літературознавця²⁸⁴. Одночасно голодні протести відбувались у День політв'язня 20 жовтня у низці таборів, Світличний так само приймав активну участь у голодуванні²⁸⁵. У 1974 році в одному з періодів, коли в'язень голодував протягом 56 діб, Іван Світличний схуд з 70 до 44 кілограмів, через що його було відправлено до київського СІЗО КГБ у профілактичних цілях²⁸⁶. Під час цієї «профілактики» літературознавцю вдалось дати інтерв'ю італійській газеті «Уніта», якій він зміг розповісти про таборове повсякдення, про різні заборони, підслухки, покарання, повну ізоляцію²⁸⁷. Про голодування розповідав як про єдину можливу форму спротиву, адже листи до влади не мали ніякої користі. Через протести у вигляді голодування до таборів була вимушена приїжджати адміністрація, яка могла побачити певні порушення. Також така акція, за словами Світличного: *«рано чи пізно стає відомою поза межами табору»*²⁸⁸, що давало можливість дізнатись як громадянам СРСР, так і іноземцям про суворі реалії таборів і непогодження в'язнів.

Не дивлячись на безрезультатність листів до влади, Світличний в умовах табірної системи брав участь у протестних акціях, які були адресовані конкретній установі чи постаті. Такі звернення виходили у інформаційному бюлетені «Хроніке текущих событий», який порушував питання політичних переслідувань, обмеження прав людини, недотримання владою законодавства.

²⁸⁴ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том I: 1973-1978. Книга 2: 1976-1978. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С. 131

²⁸⁵ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том I: 1973-1978. Книга 1: 1973-1975. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С.184

²⁸⁶ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том I: 1973-1978. Книга 2: 1976-1978. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С.414

²⁸⁷ Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Дон Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. С. 118

²⁸⁸ Там само, С. 119-120

Разом з цим «хроніка» поширювалась самвидавом і публікувалась закордоном, у Нью-Йорку. В одній такій заяві до Прокуратури РРФСР 22 серпня 1974 р., яка вийшла закордоном у «хроніці», Іван Світличний писав про утиски, створення конфліктних ситуацій зі сторони табірної адміністрації²⁸⁹. Через такі дії працівників табору, за словами шістдесятника, в'язні проводили акції голоду. У заяві Світличний писав і про спотворення владою фактів голодування в таборах, а також щодо неправдивої висвітленої владою інформації про відсутність обшуків родичів в'язнів, які приїжджали на побачення до засуджених²⁹⁰, про правду в'язень знав з особистого досвіду. Під час відбування покарання у таборах, Іван Світличний іноді бачився на одноденних²⁹¹ чи одногодинних²⁹² побаченнях з дружиною Леонідою, після яких жінку детально оглядали, аби не було пронесено нічого забороненого, листів тощо²⁹³.

Український поет та політв'язень Ігор Калинець у своїх спогадах називав Івана Світличного «керівником руху опору в таборі», адже усі рішення щодо спротиву вирішував він, з якими беззастережно погоджувались інші ув'язненні²⁹⁴. Літературний критик разом зі своєю групою в'язнів активно працювали над поширенням створеної літератури, документів за межі таборів. Одного разу вдалось вивезти паку документів за допомогою колишнього офіцера КГБ Валерія Рум'янцева. Після вдалої спроби Світличний заявив, що: *«Ну ось, тепер можна і до Володимирської тюрми поїхати. Тепер є за що»*²⁹⁵, фраза лунала з розумінням успіху, адже не дивлячись на ув'язнення,

²⁸⁹ Архив хроники. Приложение к «Хронике текущих событий». Выпуск первый. Нью-Йорк: Издательство Хроника, 1974. С.20-21

²⁹⁰ Там само, С.22-23

²⁹¹ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том I: 1973-1978. Книга 2: 1976-1978. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С. 58

²⁹² Там само, С. 414

²⁹³ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.44-45

²⁹⁴ Калинець І. Носій любови – Іван Світличний. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.452-453

²⁹⁵ Глужман С. Уроки Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.481-482

шістдесятник міг показати людям на волі табірні реалії та власні думки. Окрім поширення написаних праць на волю, Світличний відволікав «стукачів», яких надсилала адміністрація табору для пошуку витоків передання цієї літератури²⁹⁶. Дізнавшись одного разу про прохання керівництва до одного «стукача» знайти як відправлялась інформація, Світличний вигадав план. Аби не розсекретити шлях передання матеріалів на волю, одного з в'язнів, який погано знав писемну російську мову, попросив переписати текст зі складних незрозумілих слів, а потім лист поклали до контейнеру, який переправляли до Свердловська²⁹⁷. Згодом до кабінету кагебіста почали викликати в'язнів, одним з яких був Глузман Семен, який був товаришем Світличного і активно залученим у витівку. За його спогадами, кагебіст показав йому точно такий самий лист, але на іншому аркуші, зазначивши, що всі листи пересилаються до КГБ²⁹⁸. Цей план надав набагато більше часу до пересилання матеріалів справжнім шляхом, відволікши співпрацівників і «стукачів».

Основну частину своєї табірної творчості написав у колонії №35, де також працював над перекладами, словником українських синонімів тощо²⁹⁹. Світличний разом з іншими в'язнями мав цілу систему переправлення матеріалів за межі табору. Перш за все Іван Світличний разом з Ігорем Калинцем та іншими писали на дуже тонкому папері, який зберігали у безпечних місцях, схованках в бібліотеці(це було можливо завдяки тому, що шістдесятник там працював бібліотекаром через свою інвалідність)³⁰⁰. Завдяки пересланим книжкам українською мовою, які було дозволено для надсилання в'язням у невеликій кількості, Світличний мав підґрунтя для створення свого

²⁹⁶ Там само, С.491-492

²⁹⁷ Там само

²⁹⁸ Там само, С.493

²⁹⁹ Світлична Л. Поруч з Іваном. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.48

³⁰⁰ Глузман С. Уроки Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 490

словника синонімів³⁰¹, який продовжував створювати і в період заслання. Літератор переписував необхідні йому слова і поступово створював власний словник. Окрім написання власної творчості, редагував роботи своїх табірних товаришів, до прикладу допомагав співв'язню Іванові Коваленку³⁰². Відправляв творчість різними мовами переважно листами дружині. Примітно, що листи як від Леоніди Світличної, так і від Івана Світличного до неї були пильно зашифровані, завдяки чому могли доволі часто обходити цензуру та повідомляти один одного про події³⁰³.

Паралельно з цим, у грудні 1975 року літератор у відкритому листі до Миколи Бажана відмовився від радянського громадянства³⁰⁴, що було спільною ідеєю з іншими в'язнями, які так само відмовлялись від громадянства³⁰⁵. Серед причин називав роки, коли не міг працювати, публікуватись, що опинився поза законом разом з іншими шістдесятниками, спочатку через формалізм, а потім через антирадянську пропаганду³⁰⁶. Світличний зазначав і про незаконність свого 12-річного ув'язнення, адже єдине, що він робив – розповсюджував самвидав, а його товариші не писали нічого такого, що підривало б авторитет радянської влади³⁰⁷. У листі літературний критик також додає те, що за антирадянську діяльність можна засудити будь-кого, навіть самого Бажана, який так само зберігає і читає націоналістичні твори тощо. Зміст листа активно показує спротив і непогодження Світличного з усією дійсністю, ключовою

³⁰¹ Калинець І. Носій любови – Іван Світличний. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.453-454

³⁰² Коваленко І. Спогади співв'язня. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 472-473

³⁰³ Калинець І. Носій любови – Іван Світличний. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С.456

³⁰⁴ Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Дон Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. С.123

³⁰⁵ Глужман С. Уроки Світличного. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. С. 488-489

³⁰⁶ Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Дон Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. С. 124-129

³⁰⁷ Там само, С. 130-131

точкою листа є відмова від радянського громадянства і підриєсправедливості влади та суду.

15 травня 1978 року закінчилось табірне життя Івана Світличного, зарахувавши 8-місячне ув'язнення 1965-1966 років і розпочався етап заслання до Горно-Алтайської АО, селища Усть-Кан, куди він добирався 47 днів³⁰⁸. Овсієнко В. зазначав, що на це також повпливала хвороба жовтяниці, якою заразили Світличного у лікарні³⁰⁹. Працював шістдесятник сторожем, а також палітурником в бібліотеці. У лютому 1980 р. літературного критика за станом здоров'я було переведено у с. Майма³¹⁰

Таким чином другий арешт Івана Світличного став проявом активної опозиції. Спротив виражався на допитах, котрі показували критику радянської влади і небажання йти на поступки кагебістам, приховуючи правду щодо спілкування з іноземцями, а також щодо поширення самвидаву закордон. Окрім цього спротив проявлявся у прихованому написанні «Камерних мотивів», які критикували радянський лад, владу, судочинство тощо. Також прояв непогодження виявлявся у листах до влади, які мали на меті привернути увагу вищого керівництва до проблем у таборах. Натомість, виявивши, що такий вид спротиву є неефективним, Світличний разом з іншими в'язнями прибігли до спротиву голодовками. Шляхом голодування, Світличний разом з в'язнями, намагались доказати свою правду, і вірили, що така форма спротиву рано чи пізно стане відомою як у Радянському Союзі, так і за його межами, що прибрало б завісу і показало реалії життя інтелігенції та українського народу.

³⁰⁸ Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том І: 1973-1978. Книга 2: 1976-1978. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. С.597

³⁰⁹ Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. 2-ге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини, 2007. С.98

³¹⁰ Там само, С. 239

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження, присвячене діяльності Івана Світличного, показує постать та розкриває його роль в українському Русі опору. У дослідженні простежується еволюція становлення нонконформістських поглядів, що проявляється у поступовому переході від лояльного ставлення до радянської влади до опозиційного налаштування. Починаючи з дитячих років, Світличний відрізнявся від більшості дітей, адже цікавився літературою, що конструювало його критичне мислення та визначало подальшу сферу зацікавленості. Паралельно з цим відбувались зустрічі з постійними труднощами, такі як війна, важка праця і велика відповідальність за родину, що ставали факторами формування свідомості Івана Світличного.

Найбільш важливими періодами у становленні постаті Світличного стали студентські роки та знайомство з однодумцями. Навчання у Харківському університеті розкривало талан літературознавця та проявляло незалежність суджень, не дивлячись на активну комсомольську діяльність. Ще з років навчання у Харкові Іван Світличний замислювався над неідеальністю радянської системи і влади, яка вела боротьбу з українськими націоналістами. Підтвердження сумнівів і формування нонконформістських поглядів почали проявлятися після знайомства з такими інтелектуалами як Олександр Білецький, який прививав інтерес до української культури та Іван Дзюба, з яким літератор обмінювався думками щодо радянської дійсності.

Важливим етапом у опозиції стало створення когорти шістдесятників, ідейним натхненником якої був Іван Світличний. Спочатку компанія молоді формувалась лише задля творчої праці, для обміну знаннями, натомість після заяв влади про інтелігенцію як «формалістів», кут зору поступово зміщувався від діяльності у «системі радянських координат» до опозиції. Основною

причиною до цього переходу стала смерть Василя Симоненка, яка викликала багато питань у товаришів через підозру у причетності до цього органів КГБ, які напередодні трагедії переслідували поета. Таким чином шістдесятники перейшли до спротиву, очільником якого був Іван Світличний.

Лідерська позиція Івана Світличного в опозиційному русі відігравала справді суттєву роль. Він надавав впевненості іншим шістдесятникам про необхідність і важливість спротиву. Основою діяльності Світличного були його зусилля у допомозі в написанні самвидаву, а також у його поширенні. Шістдесятник був містком, який з'єднував українських та іноземних інтелектуалів, завдяки чому мав можливість для активної публікації гострих памфлетів і щоденників закордоном та їхньому розповсюдженню в межах СРСР. Окрім ролі натхненника та наставника творчої молоді, літературознавець займався написанням власного творчого доробку, в якому критикував псевдонауковців та відстоював праці товаришів. Також за сприяння Світличного у самвидаві з'явився памфлет «З приводу процесу над Погружальським». Загалом погляди і дії Івана Світличного до першого арешту 1965 р. полягали у спротиві і критиці радянської влади.

У ході масових арештів 1965 року за ґрати потрапив і Світличний. Йому висунули звинувачення у антирадянській пропаганді та підозру у поширенні щоденників Симоненка закордон. Антирадянська діяльність, на думку влади, полягала у прочитанні та поширенні матеріалів, які критикували радянський лад, або мали «націоналістичний» зміст. У ході справи арештований мав стратегію, він зізнавався у скоєних «злочинах» і погоджувався з висунутими обвинуваченнями, паралельно з цим захищав товаришів і в дечому приховував правду від КГБ. Завдяки його тактиці й бажанням кагебістів дискредитувати постать літературознавця в очах однодумців, після 8 місяців арешту Світличного було звільнено. Опинившись на волі шістдесятник продовжив правозахисну діяльність. Брав участь у написанні протестних петицій, став укладачем «Справи юристів» та продовжував розповсюдження самвидаву.

Під час другої хвилі масованих арештів інтелігенції 1972 року, на Світличного знову було відкрито кримінальну справу. Передумови до ув'язнення розпочались внаслідок більшої уваги КГБ до інтелігенції через масове тиражування «Українського вісника», а згодом арешту бельгійського студента Ярослава Добоша. Проаналізована нами кримінальна справа літературного критика 1972-1973 рр., дає підстави стверджувати, що тактика Світличного на допитах під час другого арешту суттєво відрізнялась від стратегії поведінки під час першого арешту. Перебуваючи у слідчому ізоляторі Світличний вже не приховував свою опозиційність до радянської влади. Арештований не визнавав своєї провини, відмовлявся ділитись подробицями з КГБ, й не йшов на зустріч слідству.

У слідчому ізоляторі активно працював над «Камерними мотивами», які були окремим видом спротиву в умовах неволі. Окрім їхнього написання, зміг поширити сонети закордон, де показував радянські реалії ув'язнення як у тюрмі, так і на волі.

Після оголошення вироку (7 років табірному режиму та 5 років заслання), Світличний опинився у таборах суворого режиму. У виправно-трудовій колонії не відмовлявся від своїх ідей, продовжував опозиційну діяльність, яка першочергово демонструвалась лідерською позицією. За настановами Світличного, інші політв'язні допомагали поширювати самвидав за межі табору, в тому числі присвячену життю в умовах радянського ув'язнення. Літературознавець був автором протестних листів до влади, в яких засуджував її за бездіяльність та несправедливість. Розуміючи, що листи не приносять бажаного результату, за прикладом Сверстюка, Світличний вдався до голодування.

Тривалі голодування, несприятливі умови в таборі і зараження жовтяницею, ще більше погіршили стан здоров'я ув'язненого. Після повернення на волю Світличний не зміг продовжувати свою діяльність.

Таким чином Іван Світличний відіграв помітну роль у дисидентському русі в УРСР та залишив вагому літературну спадщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1) Неопубліковані джерела

1. ГДА СБУ. Кримінальна справа Івана Світличного. Ф.6.Спр. 68805-фп.
2. Доповідна записка Першому секретарю ЦК КПУ П.Шелесту про нелегальний журнал «Український вісник» і найбільш неблагонадійних осіб з числа українських шістдесятників від 16.07.1971 р. – фотокопія, зроблена колишнім політв'язнем Василем Овсієнком, документ на 12 сторінок машинопису. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.
3. Лист з першого ув'язнення до дружини Світличної Леоніди від 2.04.1966 р. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.
4. 1955_1965_Трудова_книжка_1. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.
5. 1980_1981_Трудова_книжка_2. Архів Івана Світличного у Музеї шістдесятництва.

2) Опубліковані джерела

1. Алла Горська. Душа українського шістдесятництва / упоряд. Огнєва Л. Київ: Смолоскип, 2015. 712 с.
2. Архив хроники. Приложение к «Хронике текущих событий». Выпуск первый. Нью-Йорк: Издательство Хроника, 1974. 107 с.
3. Бердиховська Б. Бунт покоління : Розмови з українськими інтелектуалами / Б. Бердиховська, О. Гнатюк ; пер. з пол. та літ. ред. Р. Харчук. Київ: Дух і літера, 2004. 332 с.

4. Дзюба І. З криниці літ: у 3 т. Т. 1 : Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню. Київ: Києво-Могилян. акад., 2006. 973 с.
5. Доброокий: спогади про Івана Світличного / упоряд. Л. і Н. Світличні. Київ: Час, 1998. 576 с.
6. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Р. В. Мороз. Харків: Права людини, 2012. 288 с.
7. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко; Ред.кол.: В. Баран, Д. Бурім, В. Даниленко, Я. Калакура (відп. ред.), О. Маврін, Н. Миронець. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ: Смолоскип, 2013. 736 с.
8. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 1 / Упорядкував автор; Худож.-оформлювач Б. Є. Захаров. 2-ге видання, доп. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини, 2007. 352 с.
9. Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Знання України, 1993. 256 с.
10. Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том І: 1973-1978. Книга 1: 1973-1975. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 712 с.
11. Євген Сверстюк – Валерія Андрієвська: Листування. Том І: 1973-1978. Книга 2: 1976-1978. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2019. 736 с.
12. Сверстюк Є. З приводу процесу над Погружальським // Сучасність. 1965. ч. 2 (лютий). С. 78–84
13. Сверстюк Є. На полі честі. Книга 1. Невже то я? / упоряд. Олексій Сінченко. Київ : Кліо, 2015. 364 с.
14. Світличний І. Гратовані сонети / передм. І. Кошелівця. Сучасність, 1977. 111 с.
15. Світличний І., Світлична Н. З живучого племені Доп Кіхотів / Упорядкув. М. Х. Коцюбинської та О. І. Неживого. Передм. та прим. М. Х. Коцюбинської. Київ: Грамота, 2008. 816 с.

16. Симоненко В. Берег чекань/Василь Симоненко; вибір і коментарі Івана Кошелівця. New York: Пролог, 1965. 223 с.
17. Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті: збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 11-12 червня 2020 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. 556 с.

Література

1) Монографії

1. Білокінь С. Клуб творчої молоді "Сучасник" (1960–1965). Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2012. 63 с.
2. Голиш Г. У вирі війни. Становище неповнолітніх громадян України у 1941 – 1945 рр. Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2005. 323 с.
3. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). Київ: Рідний край, 2000. 389 с.
4. Курносів Ю. Інакомислення в Україні : 60-ті – перша половина 80-х рр. XX ст. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 222 с.
5. Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
6. Мокрик Р. Бунт проти імперії: українські шістдесятники. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 416 с.
7. Мокрик Р. Культурна колонізація. Страх, приниження та опір України в радянській імперії. Львів: Локальна історія, 2025. 432 с.
8. Паска Б. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ: Фоліант, 2018. 366 с.
9. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.

- 10.Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ: Смолоскип. 2010. 627 с.

2) Статті

1. Paska B. The KGB's struggle against the Ukrainian sixties in the first half of the 1960s. „South Archive” (Historical Sciences). Issue LIII, 2026. P. 26-32
2. Бажан О. Спецоперація КДБ УРСР "Блок": розробка, хід, наслідки. Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. 2013. Т. 143. С. 30-36
3. Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973). Новітня доба. 2015–2016. Вип. 3–4. С.112-121
4. Каганов Ю. О. «Ворожі голоси»: ідеологічне протистояння на радіохвилях у радянській Україні (друга половина ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. Вип. XXXV. С. 193-201
5. Паска Б. Арешт Івана Світличного в 1972 р. у контексті генерального погрому українського дисидентського руху. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 71. Т. 3. С. 19-25
6. Паска Б. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка 22 травня 1972 року у розпал генерального погрому українського дисидентства. Емінак: Науковий щоквартальник , № 4(48), 2025. С. 145-159
7. Паска Б. «Програма укомуністів» в контексті реалізації секретної справи КДБ «Блок». Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці: Чернівецький університет, 2019. № 2. С. 42-47
8. Паска Б. Роль КДБ в організації арештів і слідчих дій проти українських дисидентів під час хвилі репресій 1965-1966 рр. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (54), 2026. С.42-48

9. Паска Б. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2022. Вип. 52. Т. 3. С.14-20

3) Довідкові матеріали

1. Рух опору в Україні 1960–1990: Енциклопедичний довідник / Ред. кол., авт. ст.: О. Зінкевич (гол. ред.), Г. Панчук, О. Голуб, О. Обертас, М. Трущенко. Музей-архів і Документаційний центр українського самвидаву при видавництві "Смолоскип". Київ: Смолоскип, 2010. 804 с.

4) Кваліфікаційна робота

1. Довгань С. Шістдесятники в міському просторі Києва (1960-ті – початок 1970-х рр.). Київ, 2019. 90 с.

Електронні ресурси

1. Заблоцька О. 100 років з дня народження Віри Вовк: що варто знати про українсько-бразильську письменницю. Літературна Україна, 2026. URL: <https://litukraina.com.ua/100-rokiv-z-dnja-narodzhennja-viri-vovk-shho-varto-znati-pro-ukrainsko-brazilsku-pismennicju/> (Дата звернення: 18.04.2026)
2. Іван Світличний і його спільнота шістдесятників. Лекція Юлії Кравченко на фестивалі СВІТЛИЧНИК, Київ. URL: <https://youtu.be/E6hzvxfkHX8?si=2O7YwxIZfhY9PLMy> (Дата звернення 07.11.2025)
3. Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України відзначив своє 90-річчя. URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/new/item/279-instytut-literatury-imeni-th-shevchenka-nan-ukrainy-vidznachyv-svoie-90richchia> (Дата звернення: 26.02.2026)

4. Мороз М. 95 років від дня народження Івана Світличного: університет пам'ятає. URL: <https://karazin.ua/news/95-nbsp-rokiv-vid-nbsp-dnia-narodzhennia-ivana-svitlychnoho/> (Дата звернення 08.11.2025)
5. Музей шістдесятництва. Іван Світличний. URL: <https://museum60.com/%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BD-%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9> (Дата звернення: 20.11.2025)
6. Пані Марта Дзюба: Іван Дзюба та дисидентський рух. Світличний, Стус, Параджанов. Шістдесятники. URL: https://youtu.be/SXBC3oKFG3A?si=g57U9aLri44Mju_V (Дата звернення: 20.02.2026)
7. Паска Б. Таємні обшуки як метод боротьби КДБ проти українських дисидентів. URL: <https://youtu.be/n45JwdoLh1o?si=90piosgvMSREi7xT> (Дата звернення 19.04.2026)
8. Про концтабір у російському Кучино. Розповідь в'язня (відео). Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28097730.html> (Дата звернення: 8.05.2026)
9. Сверстюк Євген Олександрович. Розмова / Є. Сверстюк; спілкувався В. Овсієнко. 1999. URL: <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/22/evhen-sverstiuk/> (Дата звернення: 14.04.2025)